

TOROCKÓI VASMŰVESSÉG

Az 1848-as forradalmat megelőző és követő évtizedekben kifejlődött modern vasiparunk előtt századok során át Erdély legjelentősebb vasműves központja volt Torockó. A kolozsvári kereskedők a vas félkészítményeket és készárut már a XVI. században Torockóról szerzik be, és árulják saját boltjaikban vagy adják tovább távolabbi városok kereskedőinek.¹ Apafi fejedelem idejében pénzbeváltás híre kelvén, Bethlen Miklós, a későbbi kancellár, maradék pénzét befektetendő, ötszáz juhot vett és „egy falka vasat Torockón”². A torockói vas 1627-től ott szerepel az erdélyi árszabásokban,³ s a XVII–XIX. századi erdélyi üzleti levelek, periratok, gazdasági számadások, vagyonösszeírások, hozománylevelek és testamentumok tele vannak a „torockói”-ként jelzett vasmunkák (ekevas, hosszúvas, singvas, kaszavas, kapa) felsorolásával.⁴ A XVII. és XVIII. században Torockó vastermelését a csíkmadarasi, zalasdi és vaskóhi fejedelmi hámorok vastermelése („csíki vas”, „hunyadi vas”, „belényesi vas”) egészítette ki, a XIX. század első felében pedig a székelyföldi Lövétén, Erdőfűlén és Ditrón, valamint Klicen létesültek még bányászattal és olvasztással egybekötött vasverők, azonban e rövidebb életű és kisebb termelésű vasműves központok alig érintették Torockó elsőrendű jelentőségét.⁵

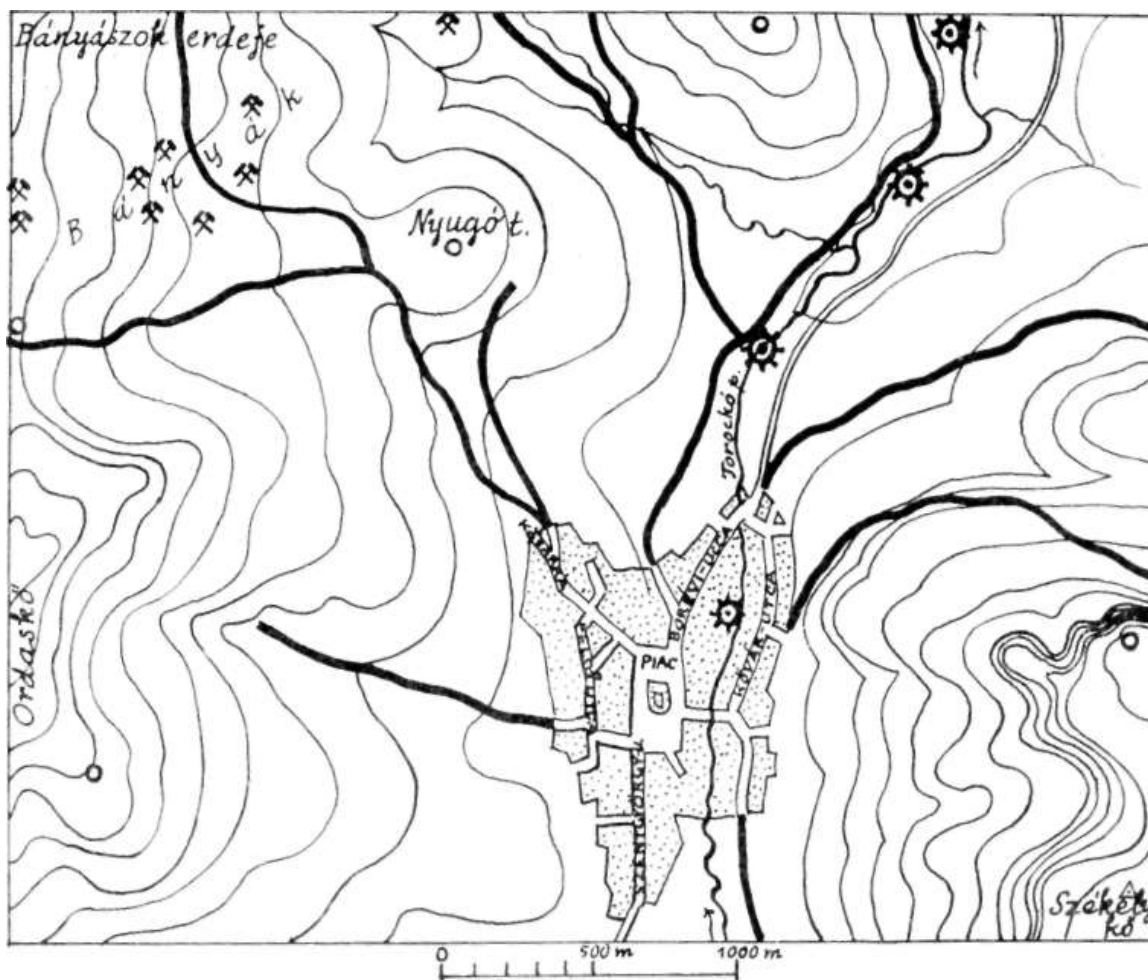
Torockó vasművessége jelentőségének köszönhetően fokozatos kiemelkedését a környező falvak sorából, módosodását, a polgári életforma és igények irányában való fejlődését. E törekvésükben Torockó vasművesei az újkor minden hűbérelles megmozdulásának – Dózsa, Rákóczi, Horea, Kossuth népének – fegyverkovácsai voltak. A közbeeső „békés” időkben pedig – az egész XVII. és XVIII. századon át – perelve a földesúri elnyomás ellen, még „csalóka levél” (hamis okmány) készíttetésétől sem tartózkodtak, míg csak Mária Terézia idején az erdélyi Érc-hegység más bányavárosaihoz hasonló szabadalmat nem kapott Torockó is.⁶

Torockóval eddig is több kutató foglalkozott. (Lásd e tanulmány végén a szakirodalom jegyzékét.) Orbán Balázst elsősorban a község népének földesúrelles megmozdulásai ragadták meg, Pávai Vajna Elek geológus a bányaváros határának ásványi kincseit és hasznosítását tanulmányozta, Jankó János és Malonyay Dezső pedig elsősorban a lakosság sajátos népművészetével – építéssel, lakásbelső, viselet – foglalkoztak. Szinte csodálatos, hogy a kutatók figyelmét teljesen elkerülte a vas kovácsolása, a kovács- és lakatosmunkák jelentősége és művészi értéke, valamint a lakosság egészét bekapcsoló vasművesség és kihatása a helyi gazdasági viszonyok, társadalmi szerkezet, népelet és kultúra alakulására. Pedig a körültekintő kutatás eredményeként még most, sok évtized után is kibontakoznak a hajdani torockói vasművesség egyes részlegei (bányászat,

szénégetés, nyersanyagszállítás, vasolvasztás, vasverés, kovács- és lakatosmesterség és értékesítés) és egész mechanizmusának körvonalai. A technikai kérdéseken túl elénk tárul e sokágú tevékenység megszervezése, Torockó egész vasműves társadalma: az évi bérért dolgozó lóhajtó és szerkesz szolgálak, a szakmában dolgozó bányász, zsákhordó, szénégető, verőkovács és cigánykovács munkások, az önálló műhellyel rendelkező magyarkovács, lakatos és puskaműves mesterek, valamint a szolgálakat és munkásokat alkalmazó bánya- és verőgazdák s a község egész dolgos népe munkája után a „tejfelt leszedő” kereskedő-bankár vasváltók csoportjai. Más ipari központokhoz hasonlóan, Torockónak is meglehetősen egyes eredetű mind magyar lakossága, mind népi kultúrája. Ősi szláv nyomokról tanúskodik maga a Torockó helynév, valamint a környékbeli falvak (Áklos, Posága, Vidaly, Borév, Szolcsva stb.) nevei. Egyes családnevek (Ekárt, Vernes, Zsakó) és mesterségi eljárások német eredetű bevándorlókra, egyes műszavak pedig a bucsumi román aranybányászat hatására mutatnak. A Torockó számára dolgozó távolabbi falvak szénégetői jórészt románok voltak, a helybeli forrasztókovácsok pedig zselléreként betelepített cigány eredetűek. A bányász-kovács életmód és idegenek beházasodása mellett sajátos népi kultúrájának alakulására döntő hatással volt a vasáru kereskedelem. Fő árucikkeinek árusítása révén, amilyenek az Erdély-szerte elterjedt fa váltókéhez szükséges ekevasak (ezek szerepelnek Torockó címerében is), Torockó lakosságának egy része a környékbeli román és magyar parasztsággal, más része pedig a közelebbi és távolabbi városok – Kolozsvár, Nagyvárad, Debrecen, Torda, Enyed, Szeben, Medgyes, Segesvár, Brassó, Kézdivásárhely, Beszterce stb. – polgárságával került állandó érintkezésbe.

1. BÁNYÁSZAT

A Torockó községtől északnyugatra meredő *Hegyorra, Tilalmas, Bérc* és *Falomódala* mészkőgerinc alatti *Bányászok erdeje* nevű helyen a csillámos agyagpala fölött néhol 6–8 m vastagságot is elérő, elágazó vasérc telér terpeszkedik, amelyből elsősorban a sárgás *szőkekövet* (limonit) bányászták. E területen legrégebb bányanyomokra a *Temetőoldalban* és a *Városbánya* részen akadunk, a XVIII–XIX. században azonban már a községtől távolabb kezdett *Mészáros-, Lakatos-, Séra-, Tekerő-, Györgyes-, Mezőség-, Vén-, Simonok-, Kis-, Hermány-, Sógoros-, Tubákos-, Daszkelos-, Pattantyús-, Pál János-, Poharas-, Sarkantyús-, Vajda-* és még vagy 15, más *bányában* dolgoztak. Mint látható, a fentmaradt bánya- nevek az egykori bányászokra, a bányák művelési módjára, a kikerült vaskő minőségére vagy feldolgozására vonatkoznak. E bányák irányában, a község északnyugati *Felső* és *Kőfarka* utcáiban találni ma is az egykori bányászcsaládokat. A bányához induló bányászok reggelente az út első emelkedésén, a *Nyugón* megpihelve várták be egymást (1. ábra).

1. Torockó fekvése a Székelykő és Ordaskő között; a legrégebb bányák és verők helye.

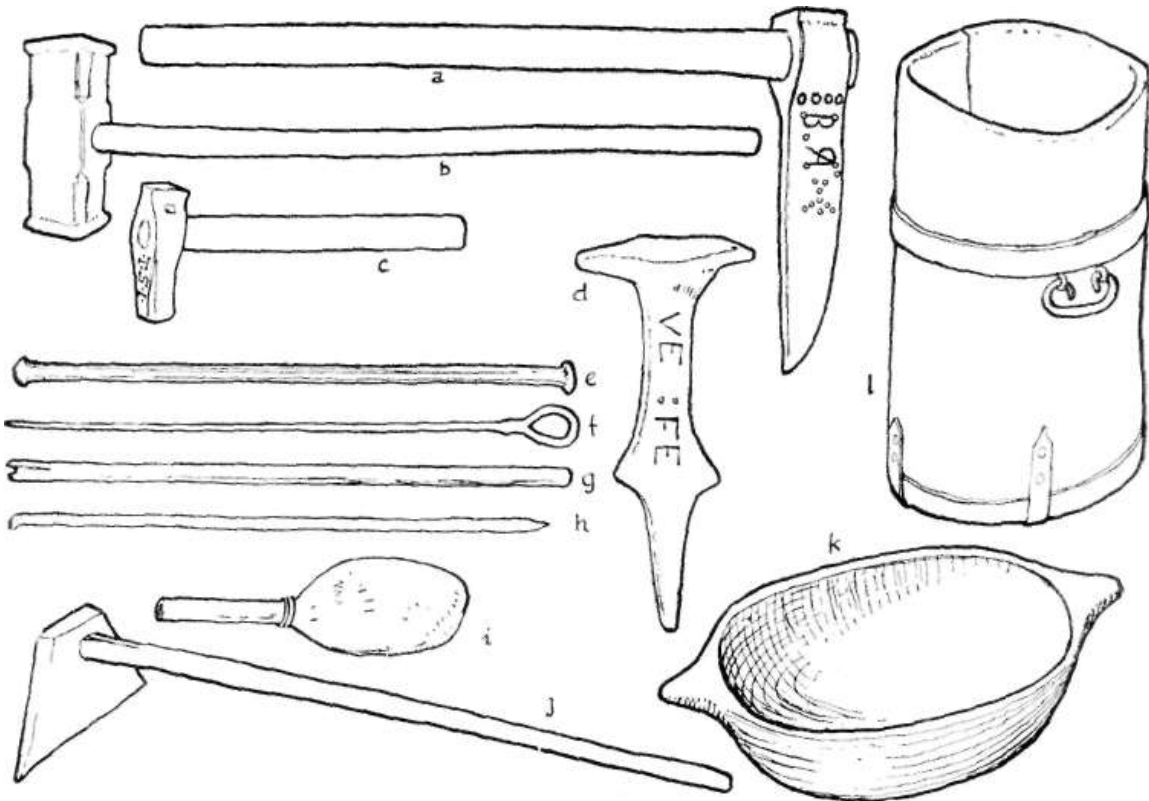
A bányászok munkaruhájának – melyről az eddigi torockói népviselet-leírások említést sem tesznek – sajátos darabjai voltak: a bő gatyára vett, elől és az ülepen lóbőrrel megfoltozott condraposztó *harisnya*, házivászon *ing* és szürke condra *lájbi*, az erre öltött vászon *friskó* vagy csontgombos condra *ujjas*, a marhabőr *bocskor* és a hátul csákósan feltűrt karimájú posztókalap. A még gyermektelen fiatal bányászfeleségek is kimentek férjüknek segíteni (a meddő kőzetet – *péreget* – kitalicskázni), s ilyenkor egész öltözetük a házivászon aljú *gyolcs ing*ből, a vászon *friskó*ból és *surból* (kötény) állott. Mivel a szerszámok a lelakalt bejáratú bányában állottak, naponta csak a vállra vetett *tarisznyát* vitték ki, amelyben volt a hársfahéj dobozba tett 2–3 gyertya, 1 font (1/2 kg) *kenyér*, 1 porció (10 deka) *szalonna*, kellő *hagyma*, *túró* és a boros *kulacs*. A bányához érkeve a kőkalibában (*karám*) szalonnát *frustukoltak*, majd *bébújtak* a bányába. Egy gyertya elfogytával (délajt) kijöve a bányából a karám közepén égő tűz melletti cövek lábú padra ültek, és

vasnyáron sült szalonnát vagy húst ettek, s rá bort ittak, majd utána keveset *nyuguttak*. Délután ismét dolgoztak a bányában egy gyertya fogyáig, este már otthon vacsoráztak *tejes, túrós* vagy *kolbászos puliszkát*. Az újonnan *felfogott* bányához szükséges *bányafát* lóháton hordták össze, a fanyergen átvett *kerezs* (4 d) káváiba dugva. A könnyen beomló *bemenetelt* több pár *lábfa*val támasztották ki, majd a *vaskő* eret követő zezgugos bányában kellett itt-ott egy-egy 4–32 fokos *lajtorja*. A kiterme-

2. A vasművesség emlékei: a) Torockó XVIII. századi címere (az unitárius cínterem kapuja fölötti faragvány); b) hétfalusi szekeres 1868-ban épült háza homlokzatán lévő vakolatdísz jelvény, a nagybani fuvarozás legfőbb árucikkeivel, váltóeke vasakkal; c) a bányász Móricz, d) a verőkovács Király, e) a kőfaragó Szentmártoni és f) az ács Bocza családok jelképei a sírboltok fölé helyezett sírköveken; g) Torockón készült lándzsa 1848-ból.

lés a *bányászcsákánnyal* (3 a), a pöröllyel (3 b, c), a sziklarepesztő *bányaszeggel* (4 c) és *lőtetéssel* történt. Utóbbi esetén megfelelő helyen *bányafúróval* (3 e) arasznyi lyukat véstek, ebbe – miután a törmeléket *tisztítóvassal* (3 h) kikaparták – *puskaport* töltöttek (3 i), amit földdel *lefojtottak*. A *fojtóvas* (3 g) oldalt levő *hornya* mentén a *bányatűvel* (3 f) szúrt lyukon át száraz csalán *górét* vezettek be kanócként. A góré végére tűzött *taplót* gyújtották meg acéllal – kovával, miután a bányászok a közeli fordulógig szaladtak, hogy bevárják a robbanást. A csákánnyal, bányaszeggel, lőtetéssel kibontott követ kapaszerű fa *vonyóval* (3 j) húzták ki egy kis *teknőbe* (3 k), amellyel a meddő péreget valami bányáüregbe hordták, a jó *vaskövet* pedig a *bandinak* nevezett lóbőr hátizsákba töltötték. A bányász által alkalmazott *zsákos* fiú a bandival gyakran csak négykézláb mászva haladhatott, vízszintes helyen pedig kis szánkóféle *korcsolyán* vonszolta kifelé a vékányi (30 l) terhet. A tágasabb kijáratú részen a vaskövet gyakran két véka (1 *lókő*) ürtartalmú párral (targonca) vagy négy vékányi, deszkasínen haladó négykerekű fa *hanntal* (csille) szállították ki. A bányákban nem férő meddő kőből a bánya szája előtt teraszszerű hold vagy gorc keletkezett, melyet kis *kőkerttel* is körülvettek, s így alkalmas hely volt a

3. Bányászszerszámok: a) csákány; b) nagypörely; c) félkézpörely; d) bányászüllő; e) fúró; f) bányatű; g) fojtó; h) tisztítóvas; i) puskaaporos tyaka; j) vonyó (bányakapa); k) tekenyő; l) vasmérő budu.

vaskő felhalmozására is. A hold egyik szélére építették a lombbal-földdel fedett kő *karámot*, végében az elrekesztett tűzifatartó *aszalóval*.

Mivel a bányaterület községi tulajdon volt, bármely torockói polgár *hajthatott* bányát. A közerdőkből minden család évente kapott egy-egy *nyilat* (részt), amelyből jutott bányászfának is. Ilyenformán a szegényebb emberek is „bébúhattak a földbe”, s a bányászat a vagyontalanabb családok állandó foglalkozása is maradt. Azonban *télvíz* idején, a vasverésnek fagy miatti szünetelésekor a verőgazdák is *kezdték* bányákat, amelyeket *bányászlegényekkel* műveltették *résziben* vagy pedig *szakmányban*, 1 lókö kitermelt vaskő után 60 krajcárért. A bányászok zsákosaikat ugyancsak normára (1 zsák kő kihordásáért 5 krajcárral) fizették. Leggyakoribb volt mégis, hogy 2–8 bányász egy *pártiba* összeállva közösen *fogott fel* bányát, amelyben ki-ki saját zsákosával és maga szerencséjére dolgozott, csupán a robbantást és famunkát intézték közösen.

Évente négyszer volt *vaskőmérés*, amikor a bányászok a fa buduval (3 l) megmérve a kitermelt vaskövet, vékaszámmra eladták (1 budu = 1 véka = 1 zsák = 1/2 lókö) a verőgazdáknak. A bányászlegények is a vaskőméréskor vették ki *részüket* vagy fizetésüket a bányagazdától, aki aztán saját részét és a bányászlegényektől is megvásárolt vaskövet lóháton szállít-

tatta le a kohóhoz. A vaskömérés alkalmi közül a farsangra eső *feltéli* (újév utáni harmadik szombaton) volt a legjelentősebb, de a húsvéti, pünkösd és Szent Mihály-napi is ünnepi alkalom volt, amelyet a bányászok a városházán rendezett közös lakomával (kenyér, túró, szalonna, kürtőskalács és bor) és a járai cigányok muzsikájára tánccal fejeztek be.

A negyedévi multság szervezője a *bányász-céh* választotta *bányászgazda* volt. Nála állott a *bányászláda* is a baleset vagy betegség esetén folyósítandó segélypénzzel, ő vigyázott a bányák biztonságos művelésére, ő tett igazságot a bányászcimborák közt a fejtésnél vagy a vaskő elosztásánál adódó viszályokban, és ő elnökölt a háromhetenként tartott céhgyűlésen, ahol megbírságozhatta vagy a céhhajdúval *megvarizsoltathatta* az öszszeférhetetlen cimborákat. A céhgyűlésen beszélték meg a bányászok a vaskő eladási árát is. A bányászok minden köméréskor egy-egy véka (budu) vaskövet adtak a céh költségei viselésére.

A húsvét előtti szombaton tartott kömérés végeztével hazafelé jövet a zsákhordó fiúk előreszaladtak, s az útmenti sziklákból négy helyen *löttek* (puskaporral), messziről jelezve a bányászok jöttét. A pünkösd előtti áldozócsütörtökön volt a torockói majális, amikor is a zsákhordó fiúk a meredek Székelykő és Egyeskö sziklafokára bükkfa *csóvát* állítottak. A nyári úrnapi napja volt a gyertyatartó dobozhoz szükséges hárshéj hántásának napja a közeli erdőkben.

A bányász heti nélkülözését és elszigeteltségét hét végén pótolta, szombaton este az együttes kocsmai mulatozással, valamint vasárnap a gazdag viseletben való páváskodással, a templomba menetellel s a dús családi ebéddel (zsíros húsleves, pecsenye, csöröge és bor). Az asszonyok mindent még szombaton előre elkészítettek, hogy egész vasárnap férjikkel lehessenek.

A bányász megtakarított pénzén telket, házat és ruhát vett, s ami ezen felül maradt, üstben elásta vénségére. Ugyanakkor – mint mondják – csakányán és egy-két kecskéjén kívül egyéb gazdasága nem volt. A gyermekgondozás és nevelés teljesen a bányász feleségére maradt, ki-nek emellett még a finom kézimunkára is maradt ideje.

2. VASOLVASZTÁS, VASVERÉS

A bányászok kitermelte vasércnek *kovácsvassá* történő átalakítása a szénégetők, lóhajtók, kohászok és verőskovácsok közreműködését igényelte. A vasérc mellett a kovácsvas nyersanyaga a faszén volt. Ennek fokozatos megdrágulása (az erdők fogytával) és az újabban másutt alkalmazott olcsó kőszén itteni hiánya okozta elsősorban a torockói vasművesség száz év előtti gyors hanyatlását is. A szén hosszú időn keresztül a község Enyedig elterülő erdeiből került ki. Azonban az erdők nagy részét a földesúr jobbágyfaluihoz csatolta, s a torockóiaknak már a XVIII. században más falukban kellett fát vásárolniuk. Innen hordták haza a kiégetett szenet.

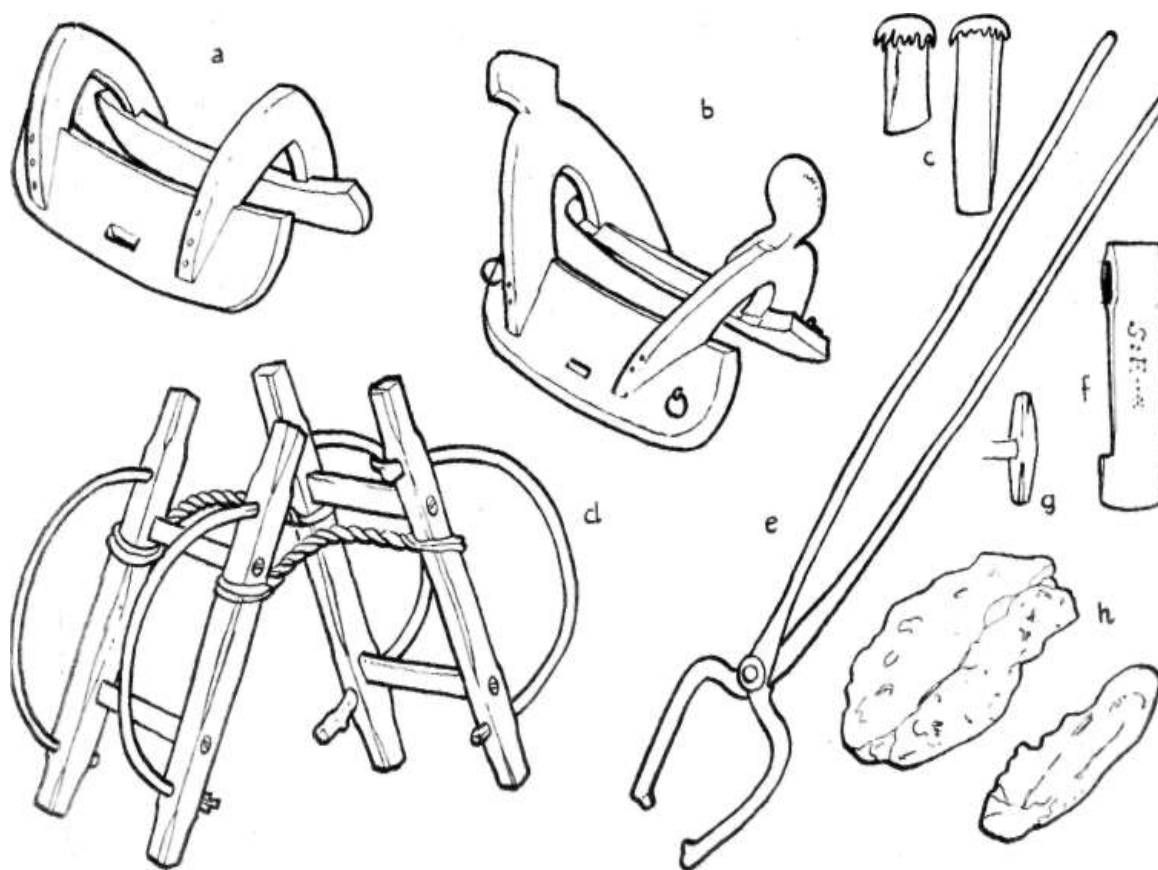
Szénégetésre a bükkerdők bükkfája és az idekeveredett gyertyán, nyár-, mogyoró- és tölgyfa volt alkalmas. A *széncsinálás* idenye Szent

Györgytől (ápr. 24.) Lucáig (dec. 13.) tartott. Ezalatt a verősgazda által szegődttetett *széncsináló* az erdőbéli *széhelyen* (szénhely) épített fa kalibában lakott, és jobbára csak szalonnán, túrón élt. A fiatalabb szénégető azonban feleségét és 7–10 éves fiacskáját is magával vitte, s az asszony segített a munkában és főzött, a gyermek pedig őrizte a 2–3 fejős kecskét. A kisgyermekes asszony már otthon maradt, és legfennebb az *ökrös-gazdáknál* napszámoskodott (gyomlált, szénát gyűjtött, aratott), csak másodvasárnapokon vitt ki az urának *változót* (tisztá fehérneműt) és a szombati hetivásáron beszerzett *kosztot*. Egy-egy rakomány szén Torockóra szállításakor viszont a szénégető ült otthon 2–3 napot.

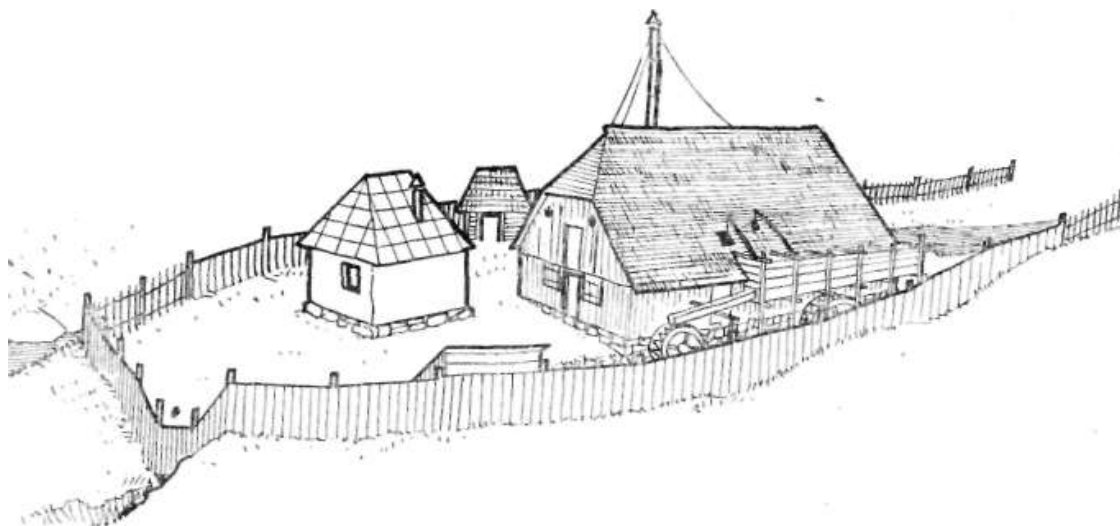
A széncsinálásra ledöntött 10–15 m³ fát a szénégető *méterbe* fűrészelte, és kettőbe vagy négybe hasította, ezután egy száraz ponkon csákykapával lapos *mihér helyet* egyengetett, ahol a száraz hasábfákból, rendbe fölállogatva, kb. 3 m magas boglyát rakott úgy, hogy alól keresztben, középen pedig függőlegesen lyukat hagyott a begyűjtásra: egy-egy rudat helyezett a leendő lyukak helyére, a rudat aprófával körbe rakta, majd a rudat kihúzta. A begyűjtött *mihért* teljesen betakarta lombbal és földdel, csupán pálcával szűrt az égés haladtával egyre fennebb 2–2 szelőlőlyukat. A mihér 3 nap alatt égett ki, amikor is az *összenyomult* halomról egy ötfogú gereblyével lehúzták a port, hagyva, hogy a kb. két szekényi szén kihűljön.

A szén elszállítását a verősgazda végeztette az esztendőszámra fogadott *lőhajtóval*. A lőhajtó pénzfizetést, útitarisznyát és kellő számú bocskort (sokszor havonta egy párat is) kapott. Télen át a vaskő és bányafa, tavasztól kezdve pedig a szén szállítását végezte a rábízott 5–6 mokánylóval. A lőhajtó útján kapott a szénégető szerdán és szombaton friss húst és üzenetet hazulról. A bányafát a lőháton átvetett *kerezzsel*, a vasércet párosan fölített mogyoróvesszőből font *vékás kassal* (2 véka = 1 lókő), a szenet pedig a háromszor nagyobb *szénkasokkal* (6 véka = 1 lószén) szállították. A gúzzsal egymáshoz kötött kasokat felpokrócozott és *szűgyelős, farhámos, hevederes* fanyereggel (4 a–b) fölnyergelt ló hátán vetették át. A lőhajtó az első lovat *kötőfékjénél* fogva vezette, a többi ló – farkuknál-kötőféküknél egymás után kötve – ezt követte libasorban a hegyi ösvényen.

A kohókhoz hordott vasércet és szenet minden verősgazda saját *szén-ágyában* (kaliba) tárolta, míg rákerült a sor a pörkölésnél és olvasztásnál. A vaskő *pörkölése* a kőfallal körülvett *rostban* történt, a szén hozzáadásával. A pörköléssel a kénes anyagoktól megtisztult és meglágyult vaskövet kalapáccsal (4 g) apróra törték, kidobták a réztartalmú darabokat, majd szénrétegekkel vegyesen a 3 m magas, lefordított tölcser alakú *pestbe* (kohó) rakták kiolvasztásra. A begyűjtött és betapasztott szájú kohót több órán át *fütatták* a vízkerék hajtotta *fűvókkal*, közben a *kohónyarssal* szűrt lyukon ki-kiengedve a *tarackot* (salak), végül is a kiolvadt vasból a kohó aljában *vaskenyér* (4 h) képződött, melyet az öles *nagyfogóval* (4 e) kivettek és még úgy tüzesen kettévágtak a hatalmas *vasvágó fejszével* (4 f), hogy könnyebben elszállíthassák szekérral a *verőbe*. A verők tűzhelyén is olvasztottak vasat, de inkább csak a vashulladékkal is kevert vasköböl elő-

4. A lóhajtással és vasolvasztással kapcsolatos tárgyak: a) terhelő nyereg; b) lo-
vágó fanyereg; c) hasítószegek; vasékek sziklarepesztéshez; d) lóháton való fa-
hordó kerezs; e) kohászfogó (130 cm); f) kohászfeksze (37 cm); g) kötő bakamár;
h) vaskenyér és levágott darabja.

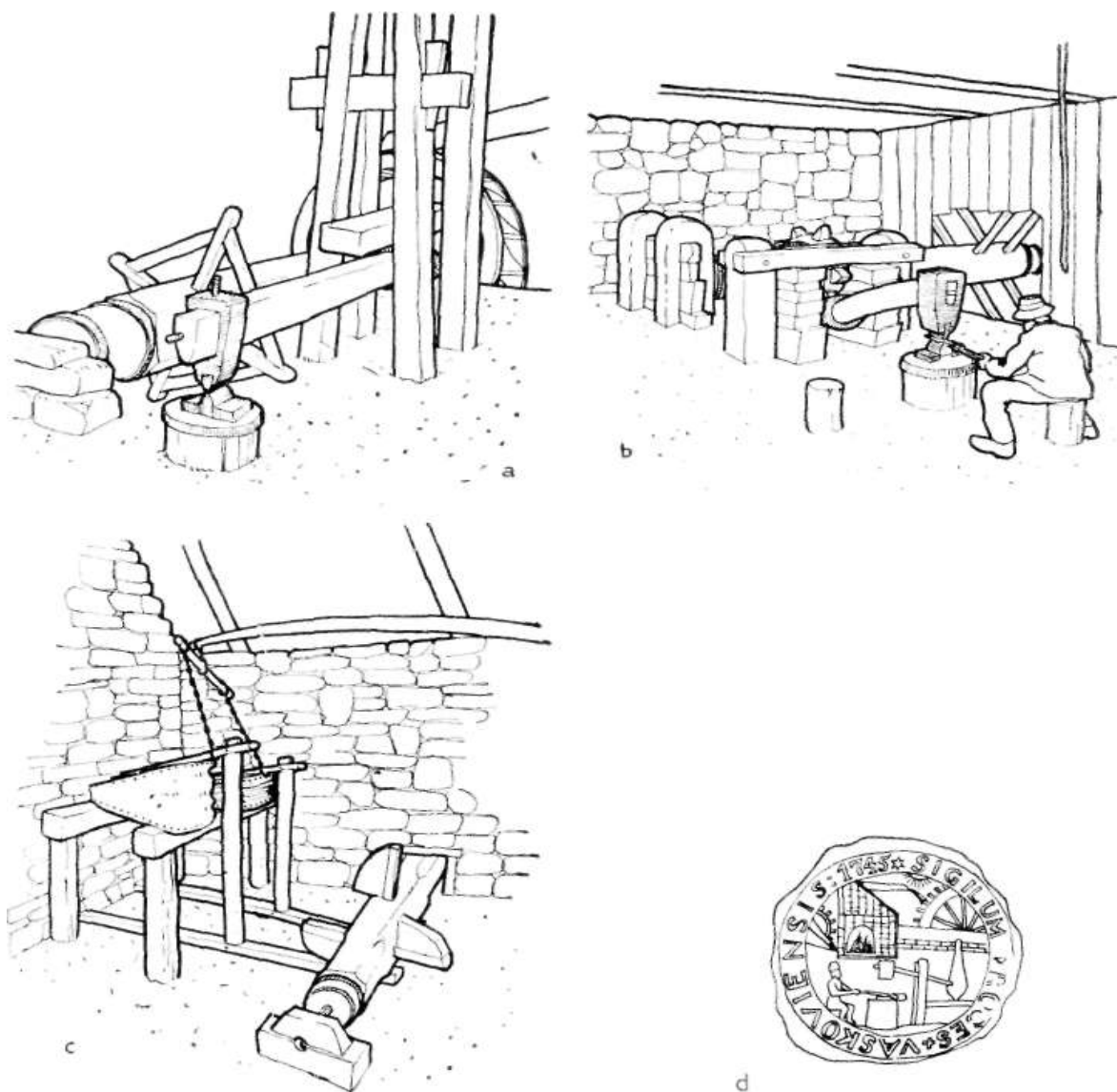

5. Az utolsó torockói verő, Vernes Zoltán kapaverőjének távlati képe 1949-ből. Az-
óta megvette és elszállította a nagyszabeni Brukenthal múzeum.

állított, kiváló minőségű, lepény alakú *fenékvasat*, amelyből finomabb lakatosmunkák készültek.

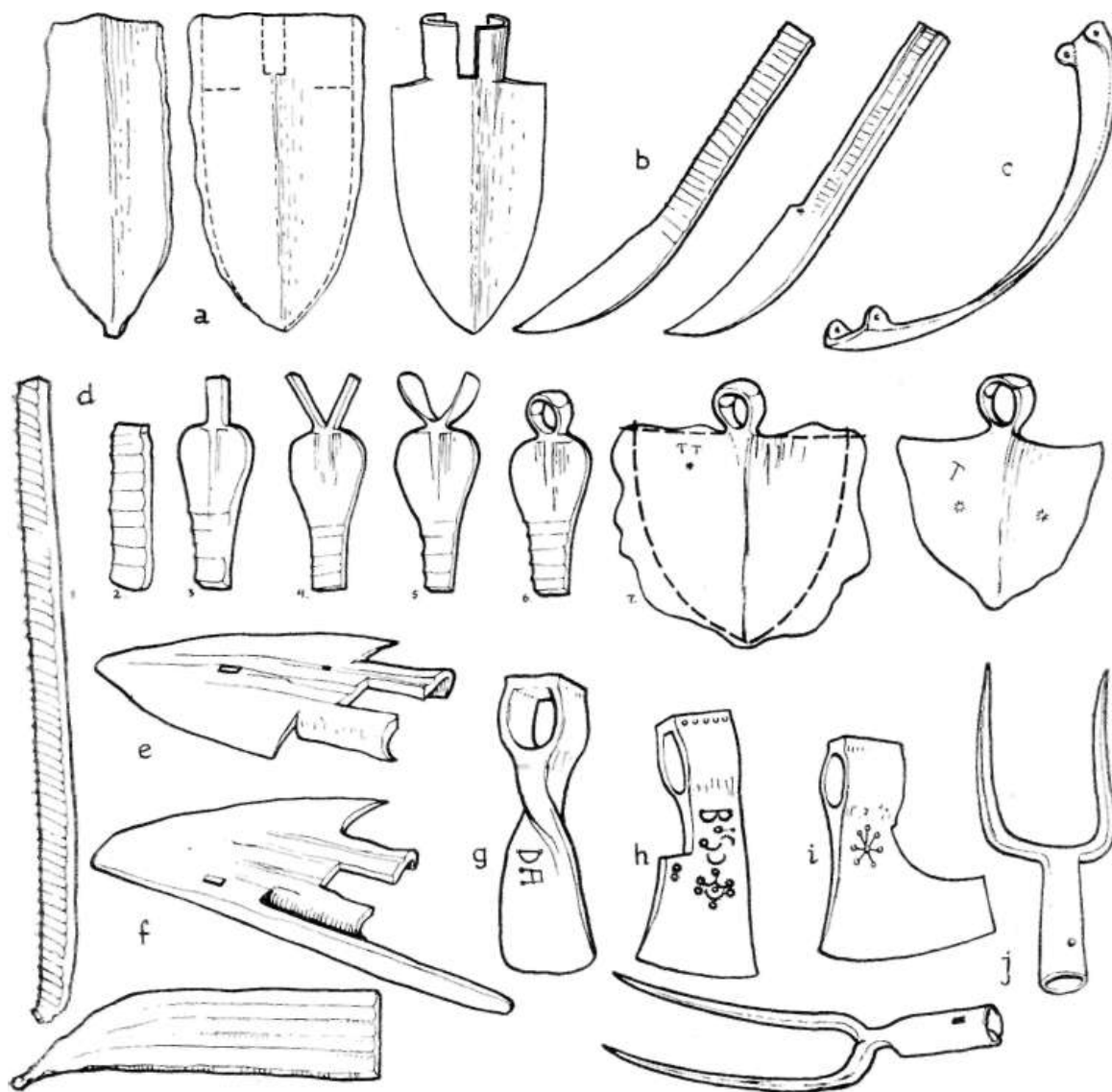
A vízkerék fűjtatású 3 torockói kohót a verőgazdák egy-egy csoportja építette és tartotta fenn, s a közösen fogadott *kohóst* és két *legényt* ki-ki a számára kiolvasztott vas mennyisége (a vaskenyerek száma) után fizette az előre megszabott áron.

A modern vasiparunkat megelőző időkben Torockón működött nagyszámú *verő* (hámor) közül ma már alig húsznak látható a nyoma a Toroc-

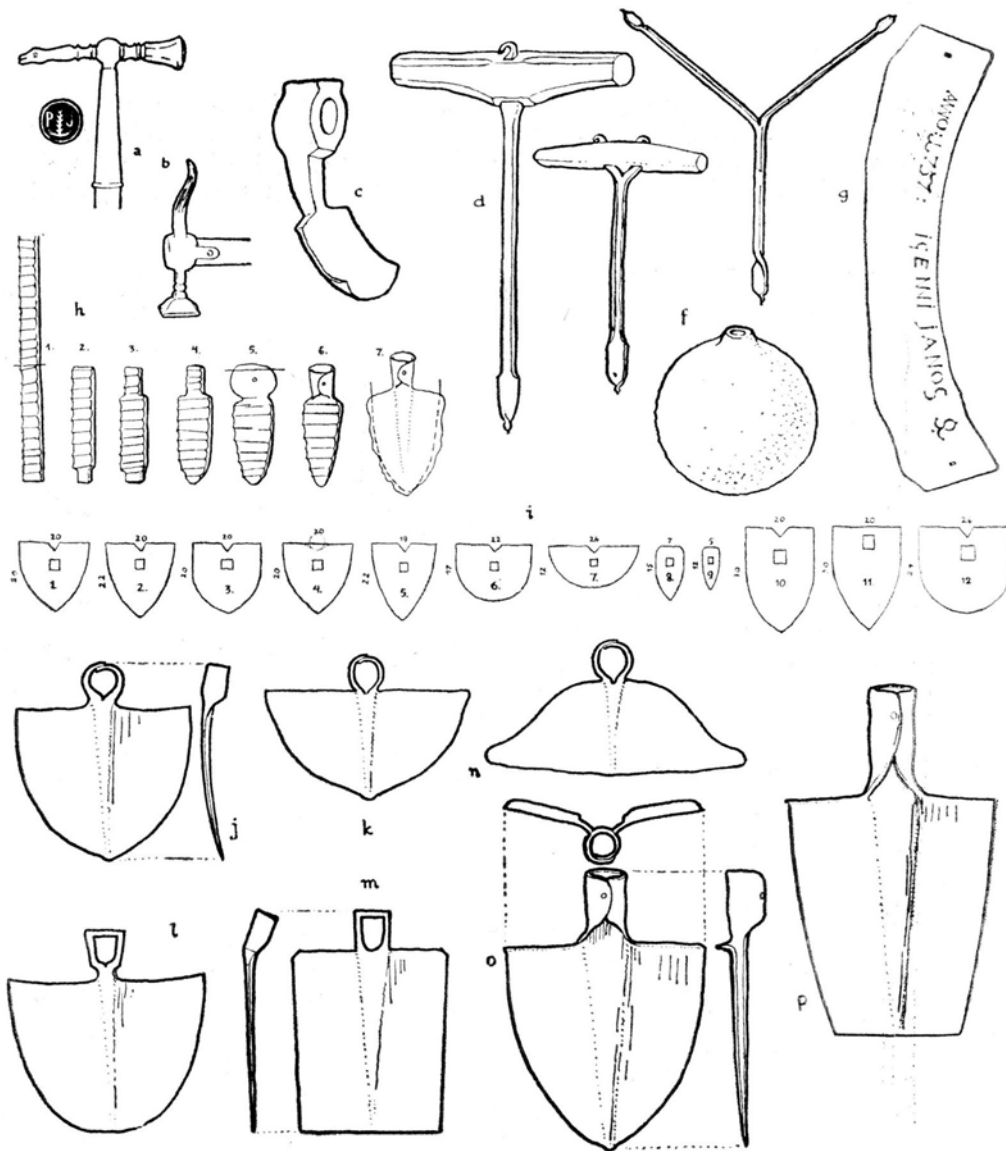

6. a) A hagyományos torockói verő (részlet); b) a torockói kapaverő belseje; c) a hagyományos torockói verő páros fűjtatója; d) kapaverő rendszerű hámor rajza Vaskőh járás pecsétjén 1745-ből.

kó-patak mentén. Ezek egykori gazdáinak nevét őrzik a fennmaradt (helynevek is: *Tóbiás-, Fejérpataki-, Simonok-, Borbély-, Andor-, Kis Székely- és Ráczok-vereje*. A most is fennálló *Zoltán-vereje* (5) alig 100 éves, és a torockóinál lágyabb kudzsiri vasat feldolgozó, gyorsabban, de gyengé-

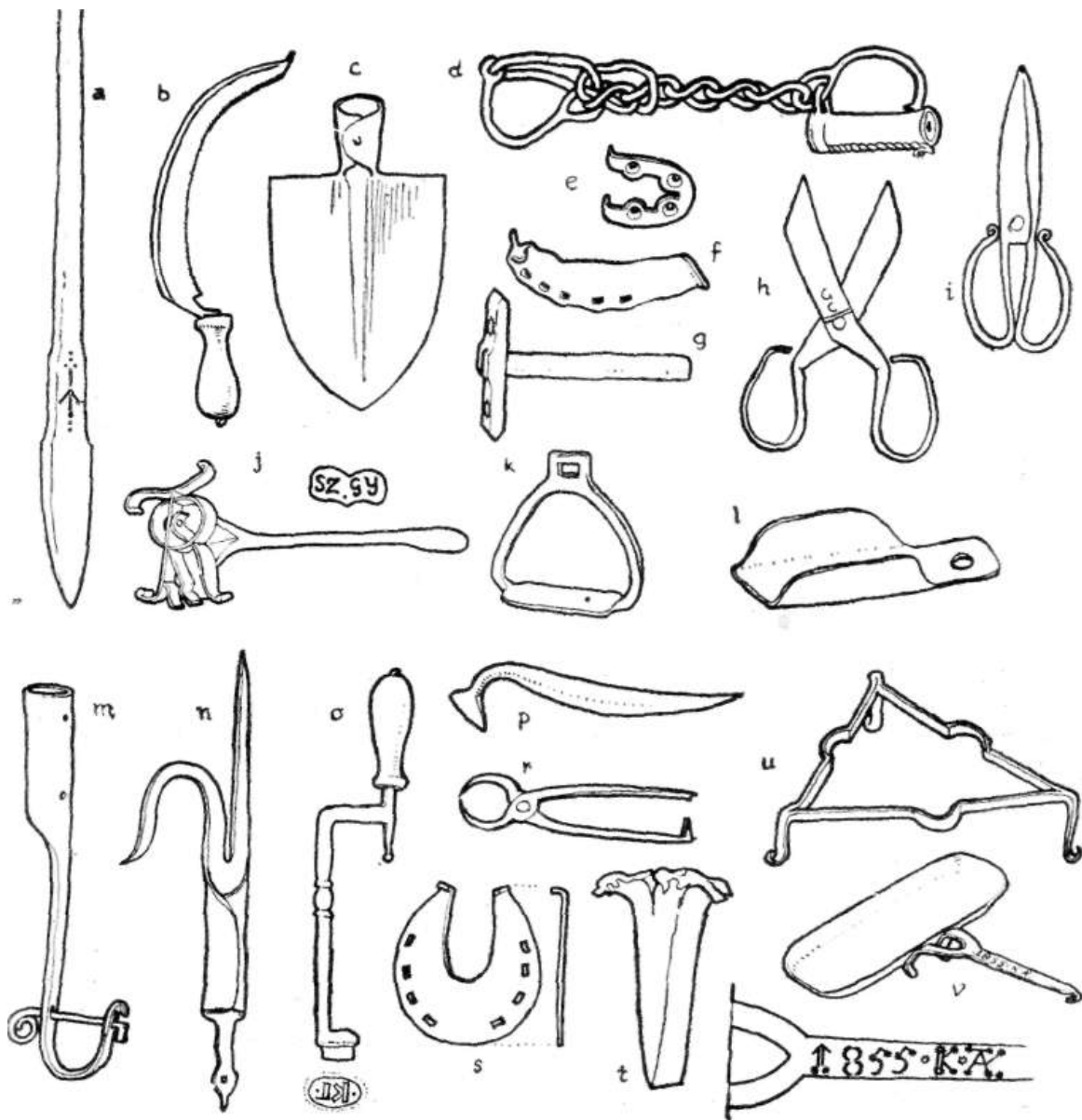

7. Torockó vasművessége: a) a kétfülű vas és kikovácsolása váltóeke laposvasnak; b) az eke hosszúvasának kikovácsolása singvasból; c) kerékpánt; d) kapaverés megmunkálási fokai (1. singvas, 2. leszakítva, 3. elkészítve a csap, 4. kivéve a fül, 5. kilapítva a fül, 6. megformálva a fül, 7. kiveretve a kapa) és egy régi torockói kapa; e) a váltóeke laposvasa kétfülű vasból; f) kerülőeke kikovácsolt laposvasa, alatta a félkész félfülű vagy egyfülű vas; g) gyökérvilla; h) fejsze; i) bárd; j) vasvillák (az alsó kalangyázó villa, melybe 3–4 m hosszú nyelet tettek).

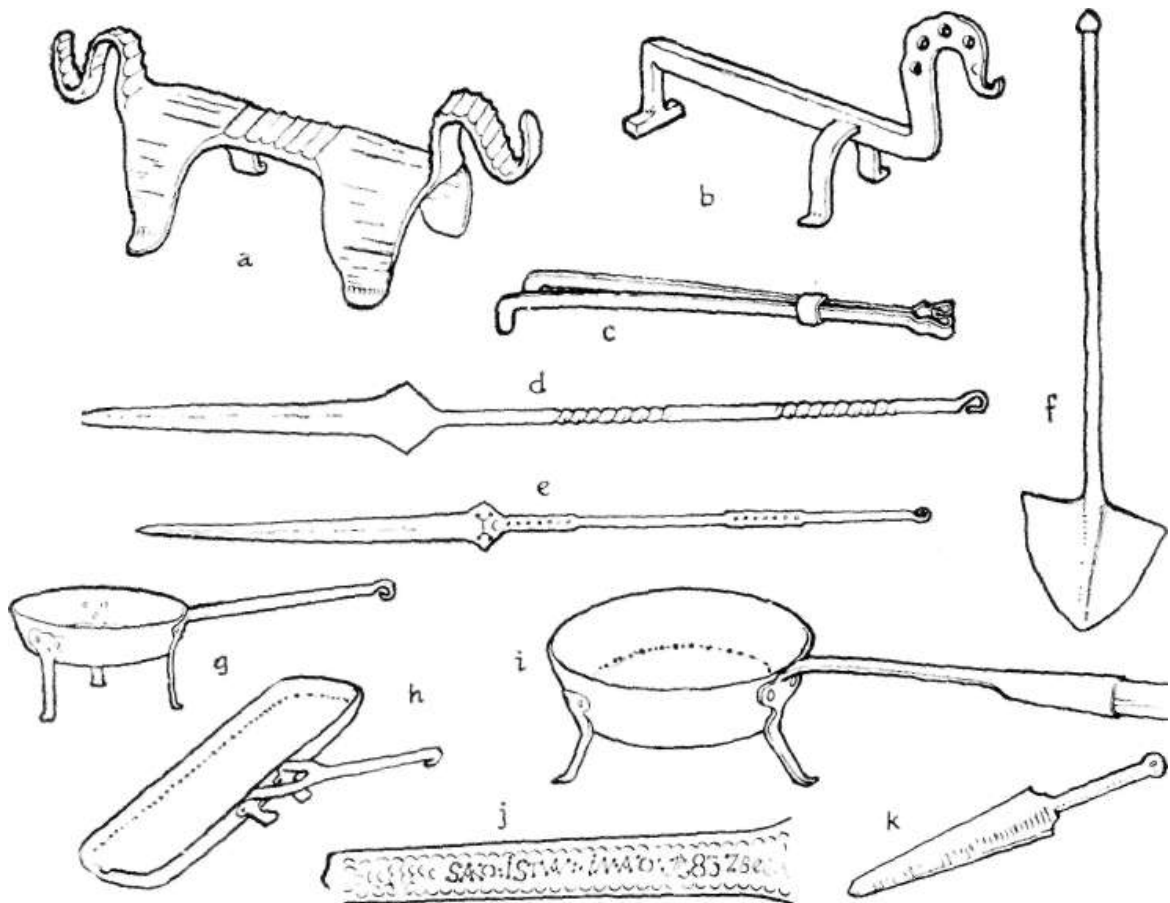

8. Torockói vasmunkák: a, b) fokosok fa bélyegzésére; c) szalufejsze; d) ácsfűrök; e) háromágú fűrő; a verőskovácsok használták zsilipezésnél; f) régi öntött ágyúgolyó; g) agyagszelő vasa 1757-ből; h) az ásó verőben való megmunkálási fokai (vö. ra kapáéval, 7. kép); i) régi kapa-, ásó- és lapátsablonok bádogból 1870 tájáról Verne Zoltán verőjében (1. torockói kapa, 2. tordai hegyes vagy győri vagy szőlőkapa. Utóbbi kétszeres súlyú, 3. kolozsvári kapa, 4. dési kapa – mint a torockói, csak a válla feláll, 5. bányászkap, 6. oláhkapa, 7. szebeni kapa, 8–9. hagymakapa, 10. földásó, 11. kubikos ásó, 12. földhányó lapát); j) hegyaljai (Enyed vidéki) szőlőkapa; k) kukoricakapa; l) kukoricakapa; m) téglakapa (a föld összevágására); n) szénvonó vasa; o) kerti ásó; p) oltványkiemelő ásó.

ben üő *kapaverő*nek volt átalakítva (6 b) a felvidéki mecenzéfi útmutatás szerint. Bár úgy tűnik, hogy e szisztéma nem volt kizárólagos mecenzéfi sajátosság, mert a XVIII. századi vaskóhi hámor is ilyen (a verőnyélre merőleges hajtó-gerendelyű) rendszerű volt (6 d).

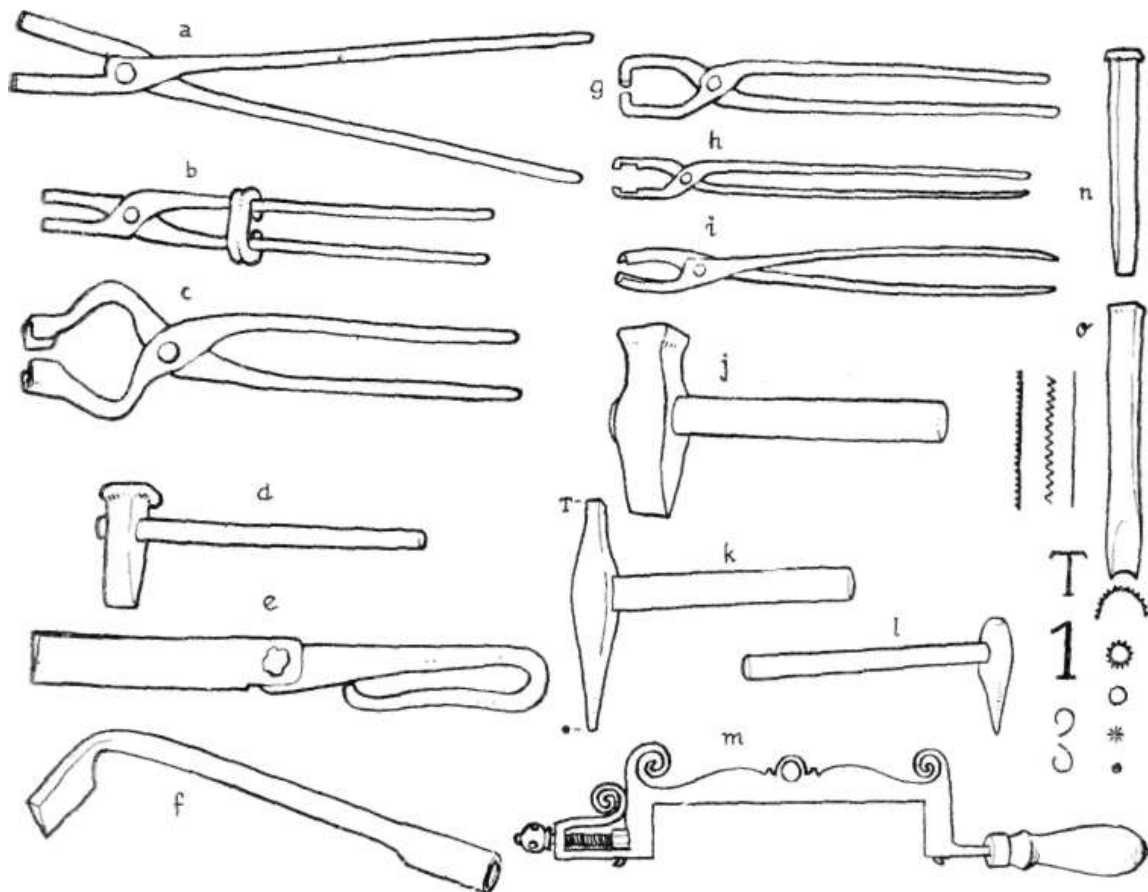

9. Torockói vasmunkák: a) karózóvas; b) fogazott élű sarló; c) földásó; d) vasbékó; e) csizmapatkó; f) marhapatkó; g) kaszaverő kalapács; h) szabóolló; i) juhnyíróolló; j) marhabélyegző; k) kengyel; l) szekértalpalló (fék); m) vízhorog (az 5–6 m hosszú kútostor végére); n) tűzhorog (3–5 m hosszú nyéllel); o) bélyegzővas „K. L.” betűkkel; p) cserhántó; r) szeghúzó fogó; s) XVIII. századi lópatkó; t) fahasító ék; u) üstláb; v) kolbászsütő serpenyő „1855. KATY” felirattal.

10. Tűzhelynél használt vaseszközök: a) verőben készült nyárstartó; b) vasmacska; c) szénfogó; d, e) pecsenyesütő nyársak; f) vaskanál (szeneslapát); g) lábos; h) pecsenye alá való serpenyő; i) zsírolvasztó nagylábos; j) serpenyőnyél („Sakó István in anno 1837-ben” felírással); k) késfenő tűzvas.

A régi verők kívülről a felülcsapó vízimalmokhoz hasonlítottak (6 a). A vízkerék hosszú tengelyébe (*gerendely*) csapolt *hányókereszt* ágai emelgették a magasba (forgás közben) a mázsás kalapács (*verő*) nyelét, amely fent hozzáütödvé a vízszintes *csapógerendához*, felfokozott erővel sújtott le a két öl mélyen beágyazott hatalmas *tőkére* szerelt *üllőre*. Egy kisebb vízkerék a verő tűzhelyének páros fűjtatóját működtette (6 c). A két vízkerékhez szolgáló *zsilipeket* belülről lehetett nyitni és zárni egy-egy lelógó *gém* (rúd) által. A verő padlásából lógott le az emelődaruként szolgáló *ágas* is, amelynek horgába fektették a súlyos fél-kenyérvasat (*ágasvas*) is, amikor ezt a verő kalapácsa alá akarták helyezni, hogy megmunkálható darabokká aprítsák, és előállítsák a szokásos *három rendbéli vasat* mint félkész terméket: a *singvasat* (7 d), *ekevasat* (7 a) és *kaszavasat*. A pántforma singvasból aztán a kovácsok főleg *kerékpántot* (7 c, ráf helyett), ekéhez *elő-* vagy *hosszúvasat* (7 b) és *kapát* (7 d), az acélos kaszavásból *kaszát*, *sarlót* (9 b), *kést* és *lakatosmunkákat*, a *kétfülű* vagy *egész-*

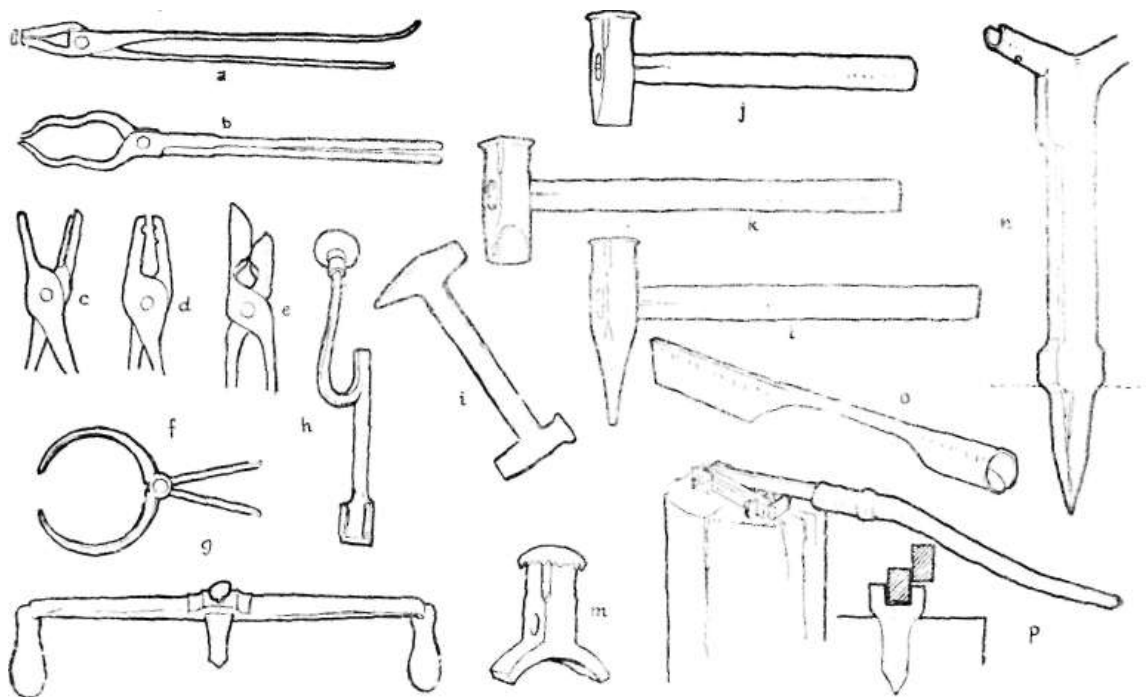

11. Kovács- és lakatosszerszámok: a) verőben használt laposfogó; b) melegvasfogó szorítóval; c) ekevasfogó nyújtáshoz; d) vágó (kalapácsforma); e) kés, a vas verő alatti vágásához; f) vágó (nyele hiányzik); g) kovácsfogó; h) fejszefogó (a fejsze fokát fogják vele nyújtáskor és élezéskor); i) gömbölyű vas-fogó; j) kapakalapács; k) bélyegzőkalapács; l) lyukasztó kalapács; m) vasfűrész rájája; n) vágó (vésőforma); o) kerek cifrázóvas és különböző cifrák és jelek.

fülű és az *egyfülű*, azaz *félfülű ekevas*akból pedig a váltóekék részarányos, illetve a kerülőeke féloldalas ekevasát dolgozták ki (7 a, é, f).

Az alig száz éve fölállított két torockói kapaverőben lágyabb vasból teljesen kidolgozott *kapák*, *ásók*, *lapátok* és a közeli hegyvidéken még akkor is használatos faekék *ekevasai* készültek. A hagyományos *torockói kapaforma* mellett már *szőlő-*, *bánya-*, *hagyma-*, *tordai*, *győri*, *dési*, *kolozsvári*, *oláh*, *szebeni kapa* is készült itt (8 i), elárasztva velük egész Erdélyt a Székelyföld kivételével, amelyet ekkor már Lövéte, illetve Szentkeresztbánya hámore látott el vaseszközökkel.

A verők fölállítása nagy és költséges munka lévén, erre csak tehetősebb családok vagy rokonok társulásai vállalkozhattak. A családi verőkben maga a családfő vagy fia volt a *verőskovács* (mester) is, a közös verők részvényesei azonban a helybeli cigánykovácsok közül fogadtak verőskovácsot két segítővel, kik a vasat *melegítették*, és a vízkerekek sebességét

12. Kovácsszerszámok: a) laposfogó; b) tengelyvas-fogó; c) lapátfülfogó; d) kapahiccfogó; e) ráffogó; f) vastagság- és lyukmérő; g) kézvonó a fatengely vékonyításához vasaláskor; h) körömfaragó kés; i) bontó vagy holfing (lóvasaláskor ezzel bontják ki a patából a régi szegeket); j) kalapács (élével a kapafület nyakánál, fokával a kapafület forrasztáskor ütik); k) hold alakú kalapács; l) lyukasztó kalapács (hegye letört); m) kerekítő kalapács (keréktengelyhez); n) szarvasüllő (a kapafül alakításánál használják); o) nyeles vágó vasa (a verőben); p) kapavágó olló (tokos vasnyéllel).

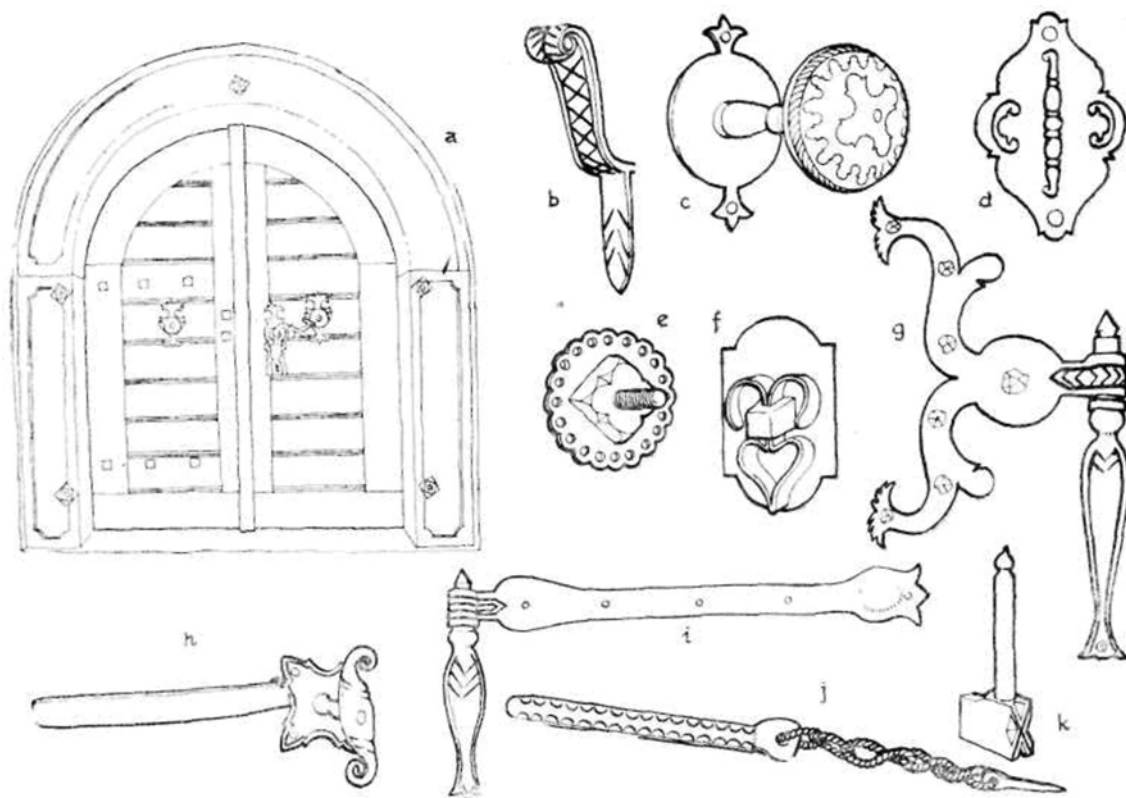
szabályozták. A mester parancsait a nagy lárma miatt fejbólintással jelezte. A fogadott verőskovács hétszámra kapta fizetését a soros gazdától, a *vas után*, aszerint, hogy milyen vasból mennyit vert ki. Egy verő napi átlagtermelése 15–20 félkész ekevas vagy kétszer annyi singvas, illetve kaszavas, a kapaverő termelése pedig napi 70–80 kapa volt. Téli fagy (*télvíz*) idején a verés szünetelt, a tavaszi és őszi esős évszakokban viszont annyi víz volt a patakban, hogy a verőt éjszaka is jártathatták, s a kovács és segítései felváltva aludtak. A nagy hőségben megfeszített munkával járó kalóriavesztés pótlására a verősök állandóan nyárson sült szalonnán és húson éltek, főtt ételt csupán szerdán és szombaton hoztak ki hozzátartozóik.

A kohónál és verőnél alkalmazott cigány munkások, akárcsak a félkészvasak kidolgozásával foglalkozó társaik, a község régi cigány negyedében, az *Alsó-Kővár* utcában laktak, míg a bánya-, kohó- és verősgazdák emeletes házai főként a *Felső Piac soron* sorakoztak, melyeknek utcára néző vasalt ajtajú és vasrácsos ablakú pincéiben tárolták a félkész vagy a kovácsok által már teljesen kidolgozott vasárut.

3. KOVÁCSMUNKA

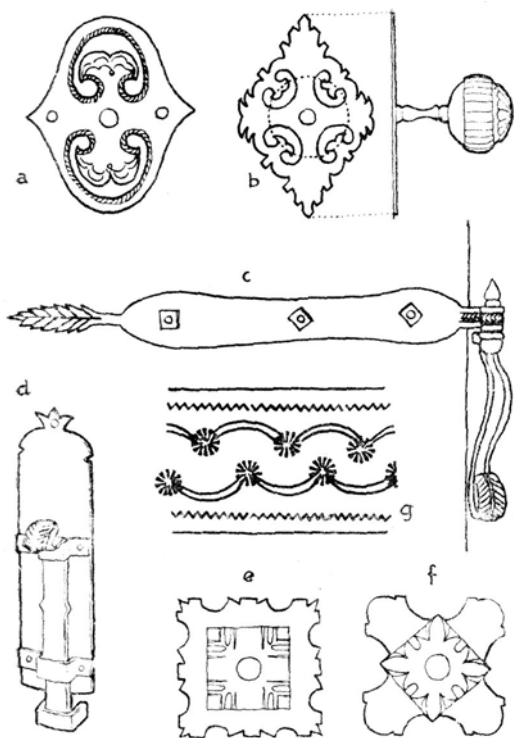
A verőkből kikerült félkész vas kikovácsolása készáruvá vagy megrendelt eszközzé Torockón számos embert foglalkoztató sokágú mesterséggé fejlődött, amely, egészen a modern öntött, préselt és -hengerelt vasárucikkek és műszeripari termékek megjelenéséig, a lakosság mindenféle fémeszköz-igényét ki tudta elégíteni. A torockói kovácsoknak két fő csoportja volt: 1. a többnyire bérért dolgozó *meleg-, forrasztó- vagy cigánykovácsoké* és 2. a megrendelésre dolgozó *hideg-, községi- vagy magyarkovácsoké*, kik főleg *lakatosok* voltak, de *puskás* és *órás* is akadt köztük.

A *cigánykovácsok* alacsony tűzhelynél és üllőnél kuporogva dolgoztak, a kettős fűvót kézzel működtetve. A cigánykovács és segítsége naponta kidolgozott 10 laposvasat és 4 patkót vagy ezeknek megfelelő egyéb cikkeket. Mivel a kereskedő, aki a verősgazdától megvett félkész vasat kidolgozásra kiadta, szombatonként fizetett, a szombat esti és vasárnapi pihenő a cigánykovácsoknál nagy lakomázással és zeneszó melletti tivornyázással járt. Legfőbb kereskedelmi cikk az ekevas (*laposvas, hosszúvas, címervas*), továbbá – a kapaverők előtt – a *kapa* volt, de ezeken kívül a

13. Ajtóvasalások; a) kőkeretes és megvasalt pincaajtó; b) régies ajtóhúzó; c) gombos ajtóhúzó; d) fogantyús ajtóhúzó; e) sarokvasszeg kívülről; f) sarokvasszeg belülről; g) ajtósarokvas; h) kapu melletti utcaajtó kilincse; i) kapusarokvas; j) kapureszesz; k) ablaksarok pipa.

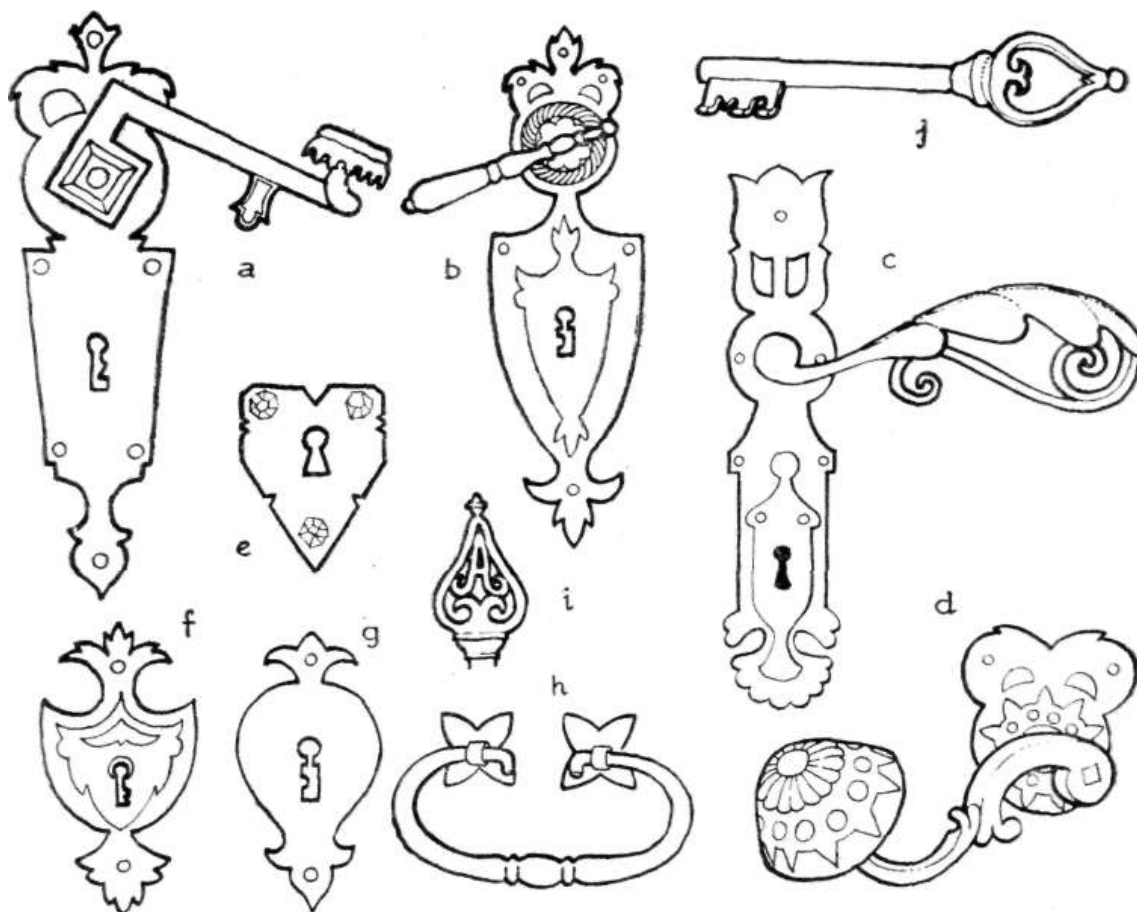
fizetésbe kapott vagy másként szerzett vasból még többféle munkaigényes cikket készítettek: fogazott élű *sarlót* (9 b), *lópatkót*, *patkószeget* és *marhaharangot* (rézzel forrasztva), eladásra a helybeli boltok vagy környékbeli vásárokon, továbbá *kerékkötő*, *fahúzó* és *üstláncot*, *vasbékót* (9 d), *fejszét* (7 g-i), *kalapácsot* (9 g), *fogót*, *éket* és mindenféle *szeget*, *szekérvasalást*, ekevas- és ásó-nádalást és mindenféle *reperációt*, megrendelésre.

14. Ajtóvasalások: a) régi ajtóhúzó lapja; b) rezes gombú ajtóhúzó; c) pinceajtó vasalása; d) pinceajtó tolóretesze; e, f) ajtósarok-vasszegek; g) cifrázás a vasaláson.

A *magyarkovácsok* magaskohójához egyetlen, lábbal hajtott fűjtató szolgált, s a magas üllő és satu mellett állva dolgoztak. Műhelyük szerzőkészlete igen nagyszámú eszközből (5–6-féle *üllőbetét*, 6–8-féle *fogó*, 8-féle *kalapács*, 2-féle *vágó*, 4–5-féle *cifrázóvas*, lyukasztó *domi*, *szegfejező*, *kézvonó*, *kocsipersely-forma*, *körömfaragó*, *satupad*, *csavarvágó*, 4–5 *körző*, *lyukmérő*, *reszelő*, *fűrő*, *vasfűrész*, nagyszámú *bádog*- és *kartonforma* stb.) állott (11, 12).

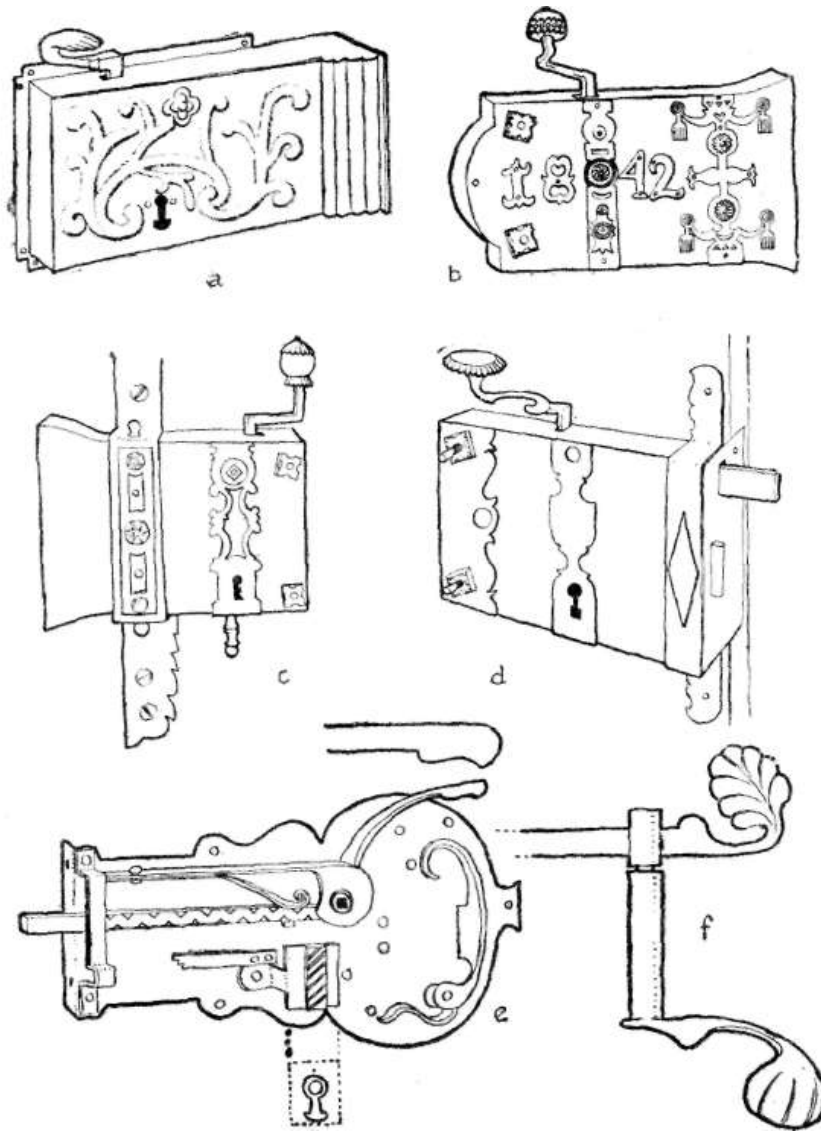
A *magyarkovácsok* helybeli vagy környékbeli megrendelőknek készítettek különféle vasalásokat (*ló-*, *marha-*, *csizma-* és *szekérvasalás*, ekevas *rágazítás*, *kerékpántolás*), szerzőkészleteket (*fejsze*, *bárd*, *kalapács*, *csákány*, *fűrő*, *fogó*, *mérleg*, egyéb bányász- és kézművesszerszám), konyhai eszközöket, edényeket (*tűzcsiholó*, *vasmacska*, háromlábú *vasláb* edény alá,

15. Ajtókilincsek: a–d) sárgarézrel; e–g) kulcspajzsok; h) ládafogantyú; i–j) kulcs és kulcs része.

nyárs, palacsintasütő, lapos serpenyő, lábas serpenyő, lábos stb.), lakatosmunkákat (kapuszeg, retesz, ajtó-, kapu- és ládazár, lakat, ütköző, ajtóhúzó, ajtóhorog, kilincs, kulcs), épület-kovácsmunkákat (kapu-, ajtó- és ablakvasalás, ablakrács, vasajtó, vasablak, faltartó- és hídkapocs, hídcölöphöz vaspapucs stb.), fegyvert (egy- és kétsövű puska, pisztoly, kard, lándzsa, pl. a kuruc hadsereg és 1848-ban a nemzetőrség megrendelésére, maguk és a közeli hegyvidék orvvadászai részére), órát (nagyobb *falióra*) és a környékbeli magyar templomokhoz toronyórát (8–10, 13–17).

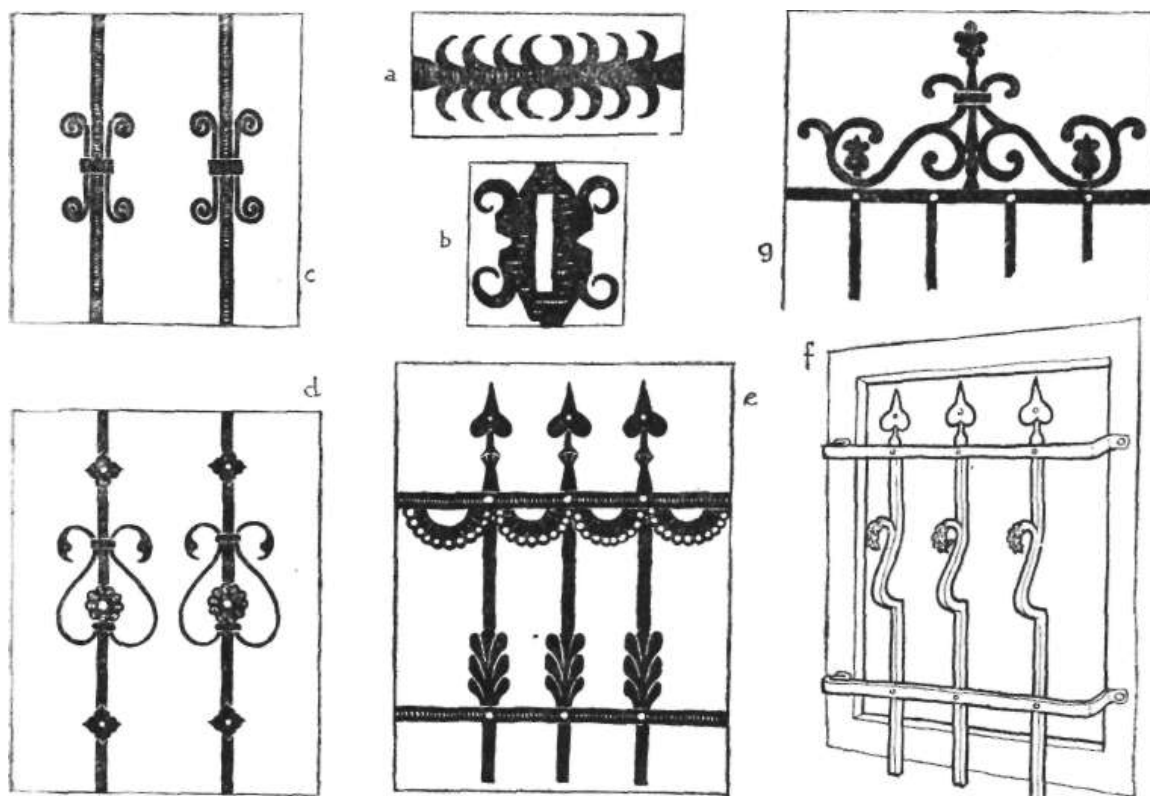
A többnyire helybeli és más igényesebb megrendelőiknek dolgozó magyarkovácsok készítményei (kivéve az épületkapcsokat, kohó- és verőszerszámokat) egyúttal gondos, díszes kivitelezést kaptak (9 a, 10 d, 13, 14 stb.). Aki megtehetette, hogy cserépedény, fazár, fa ablakrács és fakószekér helyett drága vasedényt, zárat, vasalt szekeret csináltasson, az már a minőségi munkát, díszes formát, cifrázást és dekoratív feliratot is igényelte. A záruk, kilincsek, vasedények és balták egyes részeinek rovátkálása (*virágo-*

16. Zárak: a) a XIX. század elejéről; b) 1842-ből (rezes kilinccsel és rátétdísszel); c) rezes kilinccsel; d) pinceajtózár a XIX. század közepe tájáról; e) XVIII. századi ajtózár szerkezete (hiányos); f) hasonló ajtózár kilincse.

zása) elsősorban gyakorlati célokat – a jobb fogást, fában való tapadást -- szolgálta, de egyúttal tulajdonjegy is volt. A XVIII. századtól kezdve terjedt el általánosan a névkezdő betűk, sőt a teljes név, évszám és felirat (3 a, c, d, 4 f, 7 g, h, i, 8 g, 9 h, 10 j, 16 b) alkalmazása is.

A vasmunkák közt különösen a nyársak (10 d, e), edények (10 g, i), ablakrácsok (17) és mindenekelőtt a szembeötlő ajtózárok és húzók közt találkozunk igazi remekművekkel (13 a, b, c, h, j, 14 a, b, 15, 16). Utóbbiak kiváló mesterei voltak a Pálok: Pál Simon (az 1830–1860-as években te-

17. Ablakrácsok: a–b) verőn készült pince- és kamraablakrácsok a XIX. század első feléből; c–e) pinceablakrácsok a XIX. század második feléből; f) szobaablakrács a XIX. sz. első feléből; g) szobaablakrács a XIX. század végéről.

vékenykedett), fia Vén Pál József (a XIX. század második felében), unokája Pál József (a századforduló táján) és dédunokája a nemrég elhunyt Pál István. Fennmaradt munkáikon barokk (15 d), rokokó (15 i–j, 16 a) és empire (15 a, 16 b) hatások érződnek, Pál István viszont már budapesti és bécsi prospektusokból is inspirálódott (15 c). Ugyanúgy a vas ablakrácsok közt is találunk több száz éves gótikus darabokat (17 a–b), barokkos-rokokós kosárformákat (17 f), és nyilas, frízes empire rácsokat (17 e). Torockó lakosságának épp a vasművességből eredő módossága tette szükségessé s egyben lehetővé is a vasrácsos ablakok, vasalt és záros ajtók alkalmazását.

4. ÁRUSÍTÁS

Míg a verősgazdák a vasművesmunka jelentős részét szervezték, néhány torockói nagygazdacsalád a vasáru piacát szervezte meg és nagyban értékesítette a vasat. Ilyen *vasváltók* voltak a XIX. század második felében a Borbélyok (Borbély Márton, Borbély Ferenc, Borbély János, Borbély

Péter) és Simándi János. Az egykori vasváltók házáit, akárcsak a verősgazdákét, a *Piac soron* s néhányukét a *Felső-Kövár* utcában ma is könnyen felismerjük utcára néző vasalt ajtós földszinti raktáraik után. E nagykereskedők a rokonság és érdekkapcsolat révén szinte kartellt képeztek, és köreiket csupán egy-két gazda merete megzavarni, mint pl. Király István, kinek verője, hat lova és hatökrös fogata volt, s egy időben Topánfalva irányában kereskedett vassal; valamint Dimény Gergely ökrös gazda, aki a vasváltók által a verőkből át nem vett vasárut rendszerint elég jó áron megvásárolta, s a tavasszal jövő székely kereskedőknek adta el.

A vasváltók hatalmát tehát közvetlenül a verősgazdák érezték, kiknek évi termelésére amazok rendszerint előleget adtak, viszont csak „válogatva” vagy – különféle kifogásokkal – „áron alul” vették át a vasat. Zúgolódott is pl. Székely János verősgazda, hogy „dolgozik a verős éjjelnappal a verőben, s a vasváltó csak szedi a zsírját”. Egyik leszármazottja pedig így mondja: „A vasváltók szedték le a tejfelt, hogy a végén azoknak jobb volt, de a verősgazdák elszegényedtek.”

A vasváltók, ismerve piacaik igényeit, felvevőképességét, évszakonkénti és különleges szükségleteit, tavasszal megtették a rendelésüket a verősgazdánál bizonyos számú ekevasra, singvasra, kaszavásra és egyéb készítményre. A vasváltók a singvasat 0,50, a kaszavasat 0,60–0,70, a fél- és egészfülű ekevasat pedig 0,80–1,20 forinton váltották be a verősöktől, a súlytól függően. A verőben a vastárgyakat lemérték, s a fontot „T”-vel, annak tört részeit pedig csillaggal jelölték meg. E félkész termékeket a vasváltók kb. 40%-os felárral adták tovább a viszontelárúsítóknak. Még nagyobb haszonnal adták el a cigánykovácsokkal télen át kidolgoztatott vasárut közvetlenül a fogyasztóknak.

A torockói verők termékeinek nagy része azonban mégsem a vasváltókon át került a fogyasztókhoz. A helybeli boltban állandóan árultak patkót és szeget, a lakatosok és magyarkovácsok pedig a helybeli és szombati hetivásárra jövő „vidéki” megrendelőknak dolgoztak (reparálást, vasalást, kézi szerszámokat, záratokat stb.). Kezdetleges kistávolsági árusok voltak a hátasok, kik főként a cigány zsellérekéből (Luka, Ötvös, Péter családokból) kerültek ki. Ezek a verőkben megmaradt ekevasakból megvásároltak 5–6 darabot, és kötéltre fűzve árulták a szekérral megközelíthetetlen Ponor, Remete és Topánfalva környéki elszórt havasi tanyákon, zsír, szalonna, túró és gabona ellenében.

Azonban a Ponor vidéki mócok közt is akadtak *lovas* kereskedők, kik egyszerre 10–12 ekevasat vittek el, amit lehetőleg már útközben eladogattak. Topánfalva felől pedig többnyire szekeres kereskedők is jöttek vasért, mit közvetlenül a verősöktől vettek meg, és a Mócöldön kívül Zarándban és Belényes környékén is árusítottak. Kora tavasszal egyszerre 5–6, néha 10 szekeres is érkezett Udvarhely, Székelykeresztúr és Kézdivásárhely felől, hogy a vasváltóktól át nem vett tavalyi vasat készpénzzel felvásárolják, és azt Udvarhelyszék, Csík, Háromszék, Barcaság és Bákó vidéke falvaiban elárúsítsák.

A vasáru „javát” – mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt – mégis a helybeli szekeres *vasváltók* árusították el. A vasváltók – helyben

merős házakkal, hova beállhattak, s az itt kapott szénáért és zabért egy-egy vassal fizettek. Úton vagy vásáron mindig a szolga maradt a szerrel, míg gazdája *intézett*.

A kereskedelmi utak (18) közül leggyakoribb a tordai és enyedi he-tivásár volt, a távolabbi útirányok a vasváltók közt megoszlottak. Így pl. egyik Beszterce, másik Fehérvár, Szeben, harmadik Segesvár, negye-dik Lugos–Arad–Temesvár, ötödik Várad–Debrecen felé indult. Az Alföldre június végén mentek, hol ekkor már megvolt az aratás, később mentek a Mezőségre *faluzni* gabonáért. A városokba – Kolozsvár, Besz-terce, Szeben, Brassó – tavasszal és nyár utóján is mehettek. Volt ki vásárról vásárra járt, egy évben 11 hónapon át, csak éppen vasért jött közben haza. Az árusító utakról (falukról, olcsó piacokról) hazahozott ga-bonát rendszerint a verősgazdáknak adták el haszonnal, kik ezt embe-reik (lőhajtók, szénégetők, verőskovácsok, bányászlegények) közt osztot-ták ki fizetésben vagy előlegként. Ipari központokból különféle ottani árucikkeket hoztak: Szebenből finom abaposztót s más ruhaanyagot az otthoni viselethez, Segesvárról festett ládát és kanapét, amelyekbe még sok egyéb holmit is pakolhattak, Régenből hámot és így tovább. E kapcsola-tok is elősegítették Torockó sajátos eszközkészletének és kultúrájának ki-alakítását.

5. A TOROCKÓI EMBER VASTÁRGYAI

A vastárgyaknak a torockói ember mindennapi életében, munkájánál s otthonában betöltött fontos és sokoldalú jelenlétét és szerepét mi sem mutatja inkább, mint azok a lajstromok és leltárok, melyeket adatköz-lőkkel, de főleg helyszíni felvételek alapján állítottunk össze. A követ-kezőkben ezeket mutatjuk be.

Bányászszerszámok: bányászcsákány, bányaüllő, fúró, fojtó, tisztítóvas, tű, pörely, kicsi pörely, mécs (magyarkovács munkák).

Széncsináló szerszámok: fejsze, balta (magyarkovács munkák), ha-sítószeg (cigánykovács munka).

Kohóbeli szerszámok: fűjtató csöve, kőtörő kalapács, vasvágó fejsze, vaskenyérfogó (cigánykovács munkák).

Verőbeli szerszámok: nagy (verő) kalapács, tengelykarika, tengely-szorító, verőüllő, kiskalapács, kapakészítő kalapács, nagypörely, kapához való kalapács, bélyegzőkalapács, lyukasztó, vasvágó, kés (verő alá), nyeles vágó (verő alá), fogó (gömbölyű), melegvas-, ekevas-, lapátfűl-, kapahicc, ráffogó, fűjtató csöve. Ezek mind verőskovács munkák.

Kovácsszerszámok: körömfaragókés, hofling, perselyforma, kovács kéz-vonó (magyarkovács munkák), kovácsfogó, lapos-, tengelyvasaló, lapos szájú, fejsze-, karika- és gömbölyűvasfogó, vágó, cifrázó, vastagság- és lyukmérő, üllő, üllőbetétek, idomítókalapácsok, kiskalapácsok, nagykala-pácsok, szegfejező, nyeles vágó, kézi vágó, fűjtató csöve (magyar- és ci-gánykovácsok, ki-ki maga számára).

Hidegkovács-szerszámok (a lakatosműhelyben): satu, csavarvágó, körzők, reszelők, lyukasztók, fűrők, vasfűrész (magyarkovács munkák, ki-ki maga számára készítette).

Mezőgazdasági szerszámok: szekér (rúdszárny, löcs-, lajtorjarúd) vasalás, szekérakasztó, boronavasalás, kaszaüllő, kaszaverőkalapács, kétágú (tetejező) villa, kengyelvas, zabla, sarkantyú, karózóvas, kerékpántolás, ló- és marhapatkó (magyarkovács munkák), laposvas, hosszúvas, címervas, kokasszeg, szorítókarika (faekéhez), szekérkerékkötő- és üstlanc, ásó-papucs faásóhoz, ásó, kapa, hagymakapa, gyökérvágókapa, lapát, juhnyíróolló, disznófoghúzó, csáklya, sarló, kulcsos vasbékó, lópatkó, patkószeg, fahúzó lánc, marhaharang (rezes), jégszeg (patkóba), ekevasalás, ekevas-, kapa-, ásonádolás és kiegészítés (cigánykovács munkák).

Egyéb házi szerszámok: bárd, balta, fejsze, szalufejsze, szekerce, kézvonó, fűrő, ácsfűrő, hasítószeg, kalapács, harapófogó, satu, üllő, szeg (magyar- és cigánykovács munkák), kenderhéhelő, gereben (cigánykovács munkák), macska (jégpatkó csizmára), csizmapatkó (rézből is) (magyarkovács munkák).

Háztartási eszközök: kemencevasak, vaskemence, tűzikutya (vasmacska), szénfogó, piszkavas, vaskanál (szeneslapát), vasláb (fazék alá), serpenyő, lábas serpenyő, lábos, palacsintasütő, nyárs (pecsenyesütő), pecsenyevilla, szalonnaakasztó horog, fogas (ajtóra), tűzvas (késfenő), kampósszeg (fafogashoz), kés, késvilla, vaskó (magyar- és ritkán cigánykovács munkák).

Egyéb tárgyak: lándzsa, pisztoly, puska, toronyóra, falióra (magyarkovács munkák).

Épület- és bútortvasalás: faltartó kapocs, kapuszeg (cifra fejű), kapurúdkarika, kapusarokszeg, ajtó-, kapu- és ládazár, kilincs, zárlit (kulcs-pajzs), kapu-, ajtó-, ablaksarok-, kapu-, ajtó- és ablakpánt, ajtóhorog, kapu-, ajtó- és ládafogantyú, retesz, kulcs, nyomó, kapu- és ajtóhúzó, ház-, kamra- és pinceablakrács, ajtó- és ablaktábla, zsalugátervas, lakat, ütköző (zárhoz) (magyar hidegkovácsok munkája).

Hogy milyen szerepet töltek be a helyben készült vasmunkák Torockó lakosságának háza táján, arra vonatkozóan a következő példákat hozhatjuk fel:

1. Király Jánosné „szegényparaszt” tornácos és mennyezet nélküli pitvaros házában torockói eredetű vastárgyak 1950-ben:

a) a pitvarban: serpenyő, nyárs, palacsintasütő, vaslábos és egy 10 és egy 12 cm átmérőjű vasgolyó, balta, ajtózár, ajtóvasalás, ablakvasalás;

b) a kamrában: disznófoghúzó, bányalámpa, serpenyő, ajtó- és ablakvasalás, ajtózár;

c) a házban (szobában): ajtózár, ajtó- és ablakvasalás.

d) a padláson: bányalámpa, ajtózár, kicsi ajtósarkok, nagy ajtósarkok, ajtóhúzó.

2. Botár János torockói „középparaszt”, egykor bányászattal is foglalkozó földműves Szentgyörgyi utcai régi faházában és telkén található torockói eredetű vastárgyak 1950-ben:

a) a pitvarban: rakott kemence vasalásai, ajtózár, ajtó- és ablakvasalások;

b) a régi házban (kamara): ajtózár, ajtó- és ablakvasalások, vaske-nyérfogó, pecsenyevilla, karózóvas, gyalupad satuja, feszítő vasrúd, kapák, ásók, zöldségkapák, gyökérvágó kapák, istállóvilla, kétágú tetejezővilla, ajtózár, ajtósarokvasak, nagy ajtósarok és ajtóvasalások;

c) a szobában: ajtózár, ajtó- és ablakvasalás, ládazárak és láda-
veretek;

d) a gabonásban: vasajtó, ablakrácsok, véka, kenderhéhelő, feszítő-
vas kőfejtéshez;

e) a csűrben: kapuvasalás és tartórúd, serpenyő, szekérvasalások, szánvasalások, boronavasalások, szénavágókés.

3. Székely János egykori „verősgazda” módos utóda Piac sori régi kőházában és melléképületeiben talált torockói eredetű vastárgyak 1950-
ben:

a) a konyhában: ajtókilincs, zár, sarokvasalás, fogó (húzó), ablak-
sarok, ablakrács, tűzvas (késfenő), palacsintasütő, szekérakasztó, kapcsoló
(elpattant kerékráf esetén), szénfogó;

b) az első szobában: kilincs, zár, ajtósarok, ládához vaspánt, csapózár
és kulcs, ablak vasrács és sarokvas;

c) a kamarában: ajtózár, kulcs, sarok, pánt, tolózár, ablaksarokvasak
és ablakrácsok, szekérlőcs-vasalás, épületkapocs, háromlábú vaskemence;

d) a tornácon: fogó (verőbeli), kötő kalapács, tornácajtó sarka és
zárja, vasserpenyő, az ablakok külső felén vas ablaktáblák sarokkal és
pánttal;

e) a padláson: nyárs;

f) a szerszámoskamrában: balták, bányafűrő, emelőrúd, váltóekevas,
vaskapocs (a falban), ajtósarok és pántok;

g) a juhkarámban: kapák, ásók, gyökérvágó kapa, kapológép vasa-
lása;

h) a kút kamrájában: karózóvas, eke-laposvas, eke-hosszúvas, nagy
szemű láncok, fogó;

i) a padláson: bányatisztító vasak, laposfogó, szalonnahorgok, kam-
pósszegek;

j) a pincében: ablakrácsok, ajtósarokvasalások;

k) a kapun: fejesszegek.

4. Zsakó István egykori módos verősgazda (1848-ban Torockó bírāja
és nemzetőr százados) utódainak Szentgyörgy utcai házában (a háború
alatti pusztulás után) 1950-ben még találhatóak voltak:

a) a házban: utcai és udvari ablakok zsaluját tartó vasak, udvari
ablakok, ablakrácsok, árkádok rácsozása, ládák zárjai és vasalásai;

b) a pincében: ablakrácsok, ajtózár, tolóretesz, vasalások, csáklya
(kútveder-akasztó), nagy vaskenyérfogók, ajtózár, ajtóvasalások, sarok-
vasak, ablakrács, vasgolyók (állítólag pénzt forrasztottak beléjük);

c) a szerszámkamrában: ajtózár és sarokvasak, ablakrács;

d) a nyári konyhában: ablakrácsok, ajtózár, ajtósarok, vasfogas (aj-
tóra szerelve), horgasszegek (a deszkafogason);

e) a kapun: zár, vasalás.

5. Az unitárius papilak (1842-ben épült) remekbe készült torockói kovácsoltvas szereléke (a berendezés idegen eredetű):

a) a verandán: a vakablak ajtópántja;

b) az ebédlőben: ajtózár kilincsel, ajtósarok-veretek;

c) a dolgozószobában: ajtókilincs, ajtóhúzó, sarokvasak;

d) a cselédszobában: kilincs, ajtóhúzó;

e) a pincében: ablakrácsok, ajtózárok, ajtószarkok és ajtópántok, piszkavas, retesz.

6. Az unitárius templom (1840 táján restaurálták) remekbe készült vasalásai:

a) a templomon: az oldalajtó kilincse, zárja, húzója, sarokvasak; a toronyajtó sarokvasai, vaspántjai és zárja, kilincse; az orgonakarzat ajtajának kilincse, zárja, sarokvasai, pántvasai; zárslitje, kulcsa; az oldalkarzat ajtainak kulcspajzsai, zárai, vasalásai; az északi kapu zárja, kilincse, húzója, pántjai, sarokvasai, cifra fejű szegelése, a torony falfogóvasai;

b) a cinteremben: kapuzár, kilincs, kulcspajzs, kulcs, ajtóhúzó, ajtósarokvasak, falfogóvasak, cifra fejű szegelés, ajtószarkok, ablaktáblák.

*

A torockóiak foglalkozásuk országos jelentősége, életformájuk, vagyoni helyzetük, kereskedelmi kapcsolataik és kulturális igényeik miatt követelték a városi polgárságot megillető jogokat és a feudális korlátozások megszüntetését. Ezért vettek részt különféle újkori népi megmozdulásokban, vagy legalább fegyverkovácsokként segítették a lázadókat, ezért folytattak hosszú és kíméletlen pert a földesurak ellen.

A földesúri elnyomással szemben egységes lakosság azonban a vasművességben szükségszerű munkamegosztás révén számos foglalkozási csoportra oszlott, és kialakultak az önálló és résziben dolgozó csoportok és kovácsok, az akkordban dolgozó kohászok, verősök és szénéégetők, az évszámra fogadott lóhajtók és szekeres szolgák, valamint a verő- és kohótulajdonos gazdák és a vasárut értékesítő pénztőkés vasváltók rétegei, az önállók, alkalmazottak és megbízóik társadalmi osztályai.

Mivel a foglalkozások és a vagyoni helyzet nemzedékek során át alig változott, Torockón az egyes lakosokat mint bányász, szénéégető, kovács, verős vagy vasváltó „családból” valókat tartották és tartják számon. Ennek vetületei a temetőbeli családi sírboltok sírkövén látható mesterségi jelvények, a településben, építkezésben, életmódban, táplálkozásban, öltözetben vagy szokásban mutatkozó elkülönülések. E sajátosságok egy része a vasművesség hanyatlását is túlélte, s a későbbi útépítő, kőfaragó, ács, asztalos vagy egyéb foglalkozást választó utódoknál is fennmaradt, Torockó városmúltjának, vasművessége és vásárai egykori jelentőségének hagyományaival együtt.

A közel két évtizede alakult termelőszövetkezet keretében többféle mesterember helyben is megélhetést talált, s így a vasbányászat hanyatlását követő elvándorlás (a közeli városokba) némileg mérséklődött. Kü-

lönös azonban, hogy épp a régi kovács- és lakatosmesterseg nem talált helyet a szövetkezet részlegei között. Pedig e mesterségek sok évszázados, népi tapasztalat és művészi hagyomány fenntartói, viszonylag kevés nyersanyagot használó, munkaiigényes és nagy szaktudást igénylő foglalkozások, s ugyanakkor a különféle kovácsoltvasmunkák, különösen az iparművészeti értékű termékek ma is igen kelendők, szükségesekek.

Erre hivatott – kellő gyakorlati, művészi és szervező érzékkel, üzleti képzelettel rendelkező – illetékes szövetkezeti szervező kell csupán a torockói vasművesség korszerű formáinak és új lehetőségeinek megteremtésére. Mert Torockónak minden adottsága megvan arra, hogy a nép mesterségi és művészeti hagyományain alapuló kovácsmunkák nálunk oly nélkülözött hatalmas műhelye legyen. És ezzel a kősziklák közé szorított község szorgalmas lakóinak gazdasági helyzete is remélhetőleg meg fog szilárdulni.

1951, 1971

JEGYZETEK

¹ Goldenberg, Samuil: *Kolozsvár kereskedelme a XVI. században*. Kelemen Em-lékkönyv. Kolozsvár, 1957. 306, 309.

² *Bethlen Miklós önéletírása*. Budapest, 1955. 287.

³ *A Magyarság Néprajza*. 2. kiad. Budapest, 1941. II. 160. (Az 1627. évi árszabásban az erdélyi kapaformák közt elsőként a „toroczkai kapa” szerepel.)

⁴ A torockói Zsakó családban egy 1515-ös évszámot viselő serpenyő maradt, fent (Mikó Lőrincné közlése). II. Rákóczi Ferenc idejében Szaniszló Zsigmond fegyvermester Torockón rendelt karddal és puskával fegyverzi fel az erdélyi hadsereg egy részét. Orbán Balázs: *Torda és környéke*. Budapest, 1889. 210, 285. Árokalji (*Reminiszcenciák 1837-ből*. Nemzeti Társalkodó, 1839. I. 201.) szerint a kézdivásárhelyi szekeresek „torockói vasat” szállítanak hazafelé. Valóban Kézdivásárhelyen a „torockói vasnak” árusítására („vásárkor” és „vasat áruló boltokban”) a XVII. sz. elejétől számos adatunk van: 1634-ben „az Thoroczkai vasat meg vásároltak varos szamara”; ugyanitt 1700-ban „Toroczkoi singvas”-at, 1707-ben pedig „Toroczkai hosszú vas”-at említenek, 1800-ban pedig egyik kézdivásárhelyi polgár a helybeli vaskereskedőre panaszol, hogy az „5 darab Torotzkai kasza Vasamat és 6 laposat elvétette és a maga vast áruló boltyában bé tette”. Míg a madarasi „csiki vas”-ról csupán 1623-ból és 1631-ből, a zalasdi „hunyadi vas”-ról meg 1707-ből van itt említés, tehát csak rövid ideig s elvértve jut Kézdivásárhelyre, a torockói vas jelenléte állandó és tömeges volt. Lásd Cs. Bogáts Dénes: *Háromszéki oklevél-szójegyzék*. Kolozsvár, 1943. 23, 60, 147, 158.

Iklandon 1658-ban egy nemesi vagyonösszeírásban szerepel „egy kapa toroczkai, érne 35 dénárt”, ugyanakkor „1 kasza kalapácsostól, üllöstől 50 dénárt, 4 véka búza pedig 2 forint 40 dénárt” ért (Radványszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*. Budapest, 1879. II. 332.). Küküllődombón 1705-ben föltehetően torockói „szálvasat”, „kaszavasat”, „singh vasat” és „egy fél singh Magyar Országai vasat” (föltehetően mecenzéfi eredetűt) találunk az unitárius egyház készletében, a Fehér megyei Vajasdra pedig „Anno 1817... Groff Toroczkoi

Pál Toroczko Sz. Györgyi Jószágából Templomunk számára ajándékozott hat darab Toroczko vasat” – mint ezt a helybeli református egyház számadáskönyvében olvassuk (Kós Károly: *A Kis-Küküllő menti magyar népi építkezés* (Ethnographia, 1964. 301.).

⁵ A mellékelt szakirodalomban jelzett munkák közül itt hivatkozunk az *Orbán* I. és II. köteténél jelzett oldalakra, valamint *Téglás*, *Kádár*, *Veress* és *Győrffy* munkáira.

⁶ Jakó Zsigmond: *Adatok a torockói jobbáglázadások történetéhez*, Kolozsvár, 1945. „Tsalóka Levél” megjelöléssel a XVIII. századi jogászok az állítólagos 1291. évi elvesztett privilégium 1787-ben „megszerzett” „másolatát” illették. E hamis „oklevélmásolat”-tól ered a torockóiak stájerországi telepítésének közismert meseje.

IRODALOM

Szathmári Papp Károly: *Torockó és a Detunáta*. Kolozsvár, 1841.

Kőváry László: *Torockó és a torockói nép*. Magyarország és Erdély Képekben. Pest, 1854. III. 136–138.

Maszák Hugó: *A torockói völgy*. Vasárnapi Újság, 1859. 28–29. sz.

Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s néprajzi szempontból*. I–VI. Budapest, 1868–1872 (Torockóra vonatkozóan lásd V. 208–214, más székelyföldi vasműves központokra vonatkozóan I. 80–82, 217, 223–224. II. 85.). A torockói rész külön is: Orbán Balázs: *Torockó és völgyének ismeretése*. Budapest, 1873.

Torockói magyar népviselet. Magyarország és a Nagyvilág, 1874. 30. sz. 367–368.

Pávai Vajna Elek: *Torockó és vidéke földtani és bányászati ismertetése* (Kézirat 1869-ből a budapesti Földtani Intézetben).

Jankó János: *Torda, Aranyosszék és Torockó magyar (székely) népe*. Budapest, 1893. A 161–202. lapon Pávai Vajna kéziratának közlése saját megfigyeléseivel. E rész külön is: Jankó János: *A torockói vasbányászat és kohászat*. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, XXVIII (1893). I–IV.

Kerpely Antal: *Das Eisenhüttenwesen in Ungarn*. Schemnitz, 1872 (10. 1.: A torockói verőskovácok).

Maderspach László: *Magyarország vasérc-lelőhelyei*. Budapest, 1880 (87–98. 1.: Torockó).

Wentzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, 1880 (434 1.: Torockó).

Téglás Gábor: *Torockó és vidéke*. A Magyarországi Kárpát-Egyesület Évkönyve, IX. köt. (1882). Késmárk, 1882.

Fríncu, Teofil – Candrea, Gheorghe: *Româniile din Munții Apuseni*. București, 1888 (35. 1.: Bányászat).

Illés Aladár: *Felső-Magyarország kisvasipara*. Technológiai Lapok, 1891. évf. (92. 1.: Meczenzefi vasverés).

Zareczky P.: *Torda, Tordai hasadék, Torockó*. Erdély, III (1894).

Thorotzkay Lajos: *Lakodalom Torockón*. Erdély, III (1894). 184.

Rubinyi G.: *Alsó- és Felső-Meczenzéf*. Magyarország Vármegyei és Városai Szerk. Borovszky Samu. I. Budapest, 1896. 321–328.

- Rubinyi G.: *Részletek a régi céhéletről. Mecenzéfi kovácsok. Iparosok olvasótára*, 1896. évf. 79.
- Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I–V. Dés, 1898–1901 (V. 43. és kk.: Láposi vasbányászat és kohászat).
- Téglás Gábor: *Hunyad megyei kalauz*. Kolozsvár, 1902 (109–110: A zalasdi és más vasbányászat és kohászat).
- Pávai Vajna Ferenc: *Szénégetés Nagyenyed vidékén*. Néprajzi Értesítő, VIII (1907). 292–294.
- Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete*. II. Budapest, 1909 (297–312: Torockói viselet, ház, bútor).
- Borbély István: *Torockó története 1848–49-ben*. Kolozsvár, 1906.
- Timkó György: *Újabb tűzcsiholó acélok a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályából*. Néprajzi Értesítő, X (1909). 23–24. (24: Torockó).
- Veress Endre: *Hunyad megye bányászatának és bányaiparának múltja*. Déva, 1910.
- Thoroczkay–Thurinszky Pál: *Az erdélyi parasztház ismeretéhez*. Néprajzi Értesítő, XIII. (1912), 94–103.
- Moldován Gergely: *A magyarországi románok*. Budapest, 1913 (469–470. 1.: Bányászat).
- Györfly István: *A belényesi kastélyhoz tartozó javak összeírása, 1704*. Néprajzi Értesítő, XIX (1927). 31.
- Alapy Gyula: *A székely löporgyártás és ágyúöntés 1849-ben*. Századok, 1925, 218.
- Kelemen Lajos: *Torockószentgyörgy és emlékei*. Pásztortűz, 1927. 28.
- Borbély István: *A régi Torockó*. Kolozsvár, 1927.
- Manciulea, Șt.: *Bazinul Trăscăului*. Buletinul Soc. Reg. Rom. de Geografie, XLVIII (1929), 115–133.
- Bátky Zsigmond: *Újabb adatok a magyar tűzikutyákhoz*. Néprajzi Értesítő, XXX (1938). 1–11. (4. old.: Torockó).
- Márkus Mihály: *Magyar kapaformák*. Ethnographia, LIV (1943). 81–84.
- Cs. Sebestyén Károly: *Magyar kapaformák*. Ethnographia, LV. (1944). 94–95.
- Zsakó Gyula: *Egy XVIII. századi torockói napló*. Kolozsvár, 1944.
- Jakó Zsigmond: *Adatok a torockói jobbáglázadások történetéhez*. Kolozsvár, 1945.
- Kós Károly: *Arta lucrului în fier în Rimetea-Torockó*. Studii și Cercetări de Istoria Artei, 1956. évf. 3–5. sz. 271–277.
- Nagy Jenő: *A torockói magyar népi öltözet*, Bukarest, 1957.
- Kós Károly: *Muzeul comunal din Rimetea*. Activitatea Muzeelor, Cluj, 1961. 29–39.
- Balassa Iván: *Medzevski robotnici pri Zemnajch upravách*, Slovensky Národopis, X (1962). 121–123.
- Markus, Michal: *Motyky z Medzeva*. Slovensky Národopis, XIV (1966). 378–435.
- Kós Károly: *Hajdani torockói vásárok*. Falvak Dolgozó Népe, 1969. 2. sz.